

»MALI« PRISPEVEK K VPRAŠANJEM »POVRATNIŠTVA«: ŽIVLJENJSKI PRIPOVEDI MIGRANTOV POVRATNIKOV IZ BENEŠKE SLOVENIJE – POTOVANJI BREZ VRNITVE?

Jernej Mlekuž

COBISS 1.01

1. UVOD

V literaturi najdemo več terminov, ki opisujejo fenomen povratništva: »povratni tok migracije« [reflux migration], »proti domu usmerjena migracija« [homeward migration], »povratni tok« [return flow], »drugotna migracija« [second-time migration], »reemigracija« [reemigration] itd.

Leta 1885 je Ravenstein označil »princip« povratništva oziroma povratne migracije v svojem izpopolnjenem seznamu migracijskih zakonov kot: »Vsak pomembnejši migracijski tok oblikuje kompenzacijski oziroma nasprotni tok« (citir. po Gmelch, 1980, 135). Toda razumevanje migracije kot enosmernega in enkratnega fenomena, ki je izhajalo iz čezoceanskega izseljevanja 19. stoletja, je »gospodovalo« večini migracijskih študij (Jackson, 1969). Tisoči migrantov, ki so se vrnil v domovino, vključno z zabeleženo četrtino od 16 milijonov Evropejcev, ki so prišli v ZDA v prvih desetletjih 20. stoletja, so bili za večino raziskovalcev nevidni (Gmelch, 1980, 135).

Povratništvo, v instrumentalistični terminologiji zadnji cikel tako imenovanega migracijskega kroga, je bilo in še vedno ostaja odrinjeno na rob migracijskega ter nasploh družboslovnega zanimanja. Kljub temu, da se je v večini primerov vrnilo na podeželje ali v manjša mesta od tretjine do polovice vseh migrantov (Gmelch, 1980, 139), da so migrantje – povratniki lahko aktivno preoblikovali politično sliko, družbeno-kulturno strukturo, vizualno podobo »izvornega prostora« itd., so kot kategorija ali pojav ostali v večini študij nepomembni oziroma neopazni. Tako so na primer v zelo široko in epistemološko »nevtralno« zasnovani knjigi *Exploring Contemporary Migration* (Boyle et. al., 1998) tako imenovani »return migrants« in »return migration« omenjeni samo obrobno, nikoli več kot v dveh stavkih (z izjemo zelo kratke študije primera). Še bolj »razočarani« postanemo ob listanju periodike migracijsko naravnanih znanstvenih revij, tako domačih kot tujih. V *Dveh domovinah* – osrednji slovenski znanstveni »migracijski« reviji – se v desetletju 1990–1999 od skupno 114 znanstvenih člankov nobeden, ne v naslovu in ne v izvlečku, ne dotakne povratništva ali povratnikov!¹

¹ Na tem mestu je vendarle potrebno omeniti temeljni raziskovalni projekt Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU z naslovom Stanje in perspektive slovenskega povratništva (2000–2002).

Vzrokov za tako stanje je seveda več. Na eni strani se kvantitativno naravnani raziskovalci soočajo s pomanjkljivimi in z »vprašljivimi« podatki, na drugi strani so povratniki zelo raznolika in največkrat ne najlažje opredeljiva kategorija, ki raziskovalcem, nagnjenim h kategorizacijam in znanstvenem »redu«, povzroča nemalo težav. Tudi antropologi, od katerih bi »naivneži« pričakovali večjo naklonjenost tem »nestandardnim« pojavom in skupinam, so največkrat te mobilne posameznike povsem izključili iz svojih »raziskovalnih laboratorijev«, saj so bili s svojo »gibljivo« naravo moteč dejavnik v tradicionalnih in »statičnih« kulturah (Hastrup in Fog Olwig, 1997, 5).

Na drugi strani je potrebno poudariti, da je povratništvo zelo raznolik in kompleksen pojav, ki vključuje ter združuje zelo heterogene procese in vsebine (ekonomske, družbene, kulturne, psihološke itd.) na različnih nivojih družbe ter družbenih odnosov (na ravni posameznika, »izvorne« skupnosti, države »gostiteljice« itd.). Edini skupni imenovalac teh raznolikih družbenih procesov je, kot smo že prišepnili, toda ne posebej poudarili, dejanje fizične vrnitve, povratka na isti kraj, od koder je bila izpeljana izselitev. Toda to postavlja številna vprašanja ali z drugimi besedami: pri migrantih povratnikih in povratništvu se prej ali slej spotaknemo ob vprašanju njihove opredelitve. Kako dolgo mora trajati bivanje zunaj »domačega« oziroma »izvornega« kraja? Kako daleč mora biti bivanje zunaj »domačega« kraja? Je dovolj najbližje mesto? In kaj tu šteje: fizična, socialna, kulturna razdalja; prečkanje kulturnih, političnih, socialnih meja? So osebe, ki vsako leto za več časa pridejo »domov«, ki z domačimi ohranjajo tesnejše stike kot z ljudmi iz okolja, kjer »začasno« živijo, ki so z mislimi več »doma« kot kjer koli drugje in ki po več letih »dokončno« pridejo »domov«, tudi povratniki? Kdaj torej bivanje na nekem kraju postane stalno in kdaj je začasno? Je vrnitev v sosednji kraj ali kraj na drugem koncu države tudi povratništvo?

Roberto,² rojen leta 1923 v Dreki/Drenchia³ v Beneški Sloveniji, je poročen odšel leta 1956 v Švico, kjer je delal 25 let. V tem času je redno štirikrat letno prihajal domov: štiri dni za veliko noč, za en mesec poleti pokosit in spraviti seno, za teden dni v oktobru obrat grozdje in za božične praznike od sredine decembra pa do začetka januarja. Žena je doma vseh 25 let skrbela za živino in otroke ter ni nikoli prišla v Švico niti »za minuto«, kot poudarja Roberto. Ali lahko Robertovo »vrnitev« v rodno vas po upoko-

---

Rezultat projekta sta (tudi) članka Janje Žitnik (2002) in Marine Lukšič - Hacin (2002), objavljena v 15. številki Dveh domovin.

² Vsa imena informatorjev so zaradi njihovih zahtev po anonimnosti in moje presoje o nepomembnosti navajanja »resničnih« imen izmišljena.

³ Pri zapisu krajevnih imen v Nadiški Beneški Sloveniji sem sledil knjižnim ali poknjiženim oblikam, ki so navedene v Merkujevem (1999) priročniku. V tisku Beneških Slovencev najdemo največkrat zapis krajevnih imen v narečni obliki, ki pa ni vedno poenoten; kot tudi ni povsem poenoten narečni zapis, katerega pravila ostajajo na ravni nezapisanega, »ohlapnega« konsenza uporabnikov. Tako je na primer knjižna oblika krajevnega imena Špeter v tisku Beneških Slovencev največkrat zapisana v narečni obliki Špietar, pogosto pa v delih slovenskih avtorjev najdemo tudi ime Špeter Slovenov, ki je prevedena oblika arhaičnega italijanskega San Pietro degli Slavi (danes San Pietro al Natisone) ali furlanskega imena San Pieri dai Sclavons.

jitvi leta 1981 štejemo za povratništvo? Zakaj da in zakaj ne? Smo mogoče v Robertovi zgodbi še preveč stvari zamolčali, da bi lahko o tem presojali? Je važno tudi to, da je Roberto nekajkrat resno razmišljal, da se v Švico preseli družina?

Vprašanja te vrste ne vodijo daleč, pomagajo pa razumeti kompleksnost pojava in ponujajo kritično držo do vsakršnih predhodnih ter nerefektivnih kategorizacij. Te namreč rade poenotijo in izničijo pestrost veliko bolj kompleksnih zgodb.

V tem besedilu želim predstaviti le nekatere, zelo izbrane vidike tega procesa. Pravzaprav želim nadaljevati z zgoraj zastavljenimi vprašanji. Te lahko združim v osrednje vprašanje ali rdečo nit tega besedila: *Koliko je fizična preselitev (vrnitev) tudi družbena preselitev (vrnitev)?* Pri razvozlavanju te rdeče niti je vsekakor priporočljivo imeti vpogled v celotno življenjsko zgodbo oziroma biografijo posameznika »povratnika«. Namreč, imeti moramo jasen pogled na »družbeno sliko« posameznika v različnih okoljih (»izvornem«, izseljenskem idr.) ter v različnih obdobjih (pred, po in v času selitve). Samo vprašanje je torej tesno povezano z metodologijo.

Z izrazom življenjska pripoved (ki je moja »pogruntavščina« in bi ga bolj ali manj brez težav lahko nadomestili z izrazi kot so ustna biografija, posneti spomin, življenjska zgodba, življenjska zgodovina itd.) želim zaobjeti tako predmet proučevanja (življenje) kot metodo (/ustno/ obliko sporočila). V življenjski pripovedi gre torej za pripoved o posameznikovih življenjskih izkušnjah. Pri tem je treba reči, da ne prikažem biografij, življenjskih pripovedi v celoti, ampak predvsem tiste dele, ki se bolj ali manj dotikajo migracijskih situacij in kontekstov ali ki se zdijo kakor koli pomembni pri razumevanju povratka/vrnitve posameznikov v »izvorni« kraj.

Pričujoče besedilo namerno poskuša uporabljati le »zdrav razum« in »jasno oko« ter se previdno izogiba »ultrateoretiziranju«, »zamotoanim« družbenim teorijam in drugi velikokrat »zgolj obvezni« akademski šari. Pravzaprav besedilo ne želi preveč razlagati, ampak to raje prepušča interpretaciji bralcev. Z predstavitev življenjskih pripovedi sem hotel postaviti problemsko ogrodje, odgovore, pomisleke, razmišljanja in vso drugo miselno (re)produkcijo pa sem »nalašč« hotel preložiti (tudi) v glave bralcev.

Ob tem je potrebno reči, da je namen tega besedila pravzaprav dvojen. Poleg iskanja odgovorov na zgornje vprašanje je besedilo tudi ali predvsem pristen in »enkraten« »dokument« zgodovine (re)migracijskih procesov, kapitalističnega razvoja, družbenega izključevanja idr., tako Beneške Slovenije kot »kapitalistične« Evrope. Migrantstvo [migrancy] kot skupek migrantovih subjektivnosti, oblikovanih skozi njihove izkušnje številčnih in nasprotujočih krajev, ima, kot pravi geografinja Lawsonova (2000, 186), analitično moč. Pripovedi migrantov o nasprotujočih si izkušnjah migracije in drugih soodvisnih pojavov ter procesov v toku migracije imajo teoretsko moč, ki presega enkratnost posameznih pripovedi oziroma zgodb. Ambivalentnost pripovedi postavi na površje protislovnosti migracije, kapitalističnega razvoja, neenakosti in izključevanja itd., o čemer lahko govorijo, kot nadaljuje avtorica, le tisti z obrobja.

2. DRUŽBENO OZADJE ŽIVLJENJSKIH PRIPOVEDI⁴

Življenjski pripovedi migrantov povratnikov iz Nadiške Beneške Slovenije segata v leta po drugi svetovni vojni, ko je izseljevanje iz tega skrajnega zahodnega roba slovenskega etničnega ozemlja dobivalo prav dramatične razsežnosti, pa vse do današnjih dni.

Izrazit proces izseljevanja, ki se nadaljeval takoj po drugi vojni, je potrebno na eni strani razumeti kot nadaljevanje tendenc, ki so botrovale emigracijskim procesom pred drugo svetovno vojno; te se vežejo predvsem na »težke« oziroma, kot opisujejo nekateri avtorji, »krizne« družbeno-gospodarske razmere v (Nadiški) Beneški Sloveniji in Furlaniji nasploh. Tudi časopis *Messaggero Veneto*, ki je še dolgo po drugi svetovni vojni veljal za »režimsko trobilo« (takrat vladajoče krščanske demokracije) in mu tako (najverjetneje) ni bilo v interesu, da načenja probleme, za katere naj bi (med drugim) skrbel državni aparat, je pisal, da »... prebivalstvo nadiških dolin živi v izrazito neugodnih razmerah« (Anon., 1956, 1). Gospodarstvo, ki je temeljilo skoraj izključno na obdelavi zelo razdrobljenih površin (57,6 % lastnikov je posedovalo manj kot hektar obdelovalne zemlje), je omogočalo zelo malo dohodkov: tako leta 1952 kar 4,46 % posestev v nadiških dolinah ni dajalo nikakršnega dohodka, 92,67 % posestev je prinašalo letno 12.000 lir in le 0,14 % jih je nudilo dohodek, višji od 36.000 lir. Za primerjavo navedimo višino povprečnega letnega dohodka v Furlaniji (v pokrajini Videm in Pordenone), ki je v istem letu znašala 162.000 lir, kar je takrat predstavljalo 79,2 % vseitalijanskega državnega povprečja (Komac, 1990, 125).

Na drugi strani sta bili za jakost in smer izselitvenih tokov v Beneški Sloveniji po drugi svetovni vojni ključni dve vrsti državnih ukrepov oziroma posegov. Prvi, neposredni ukrep na državno politiko izseljevanja sega v leto 1947, ko je italijanska vlada izvedla devalvacijo valute, zaradi česar je državno gospodarstvo zabredlo v dolgo depresijo, ki jo je vlada reševala s programiranim odlivom delovne sile. Vpliv na izseljevanje pa so prav tako, sicer posredno, imeli tudi zakoni, namenjeni usmerjanju prostorskega razvoja v gorskih območjih, ki so bolj ali manj načrtno povzročali praznjenje Beneške Slovenije.

Seveda ostaja še cel kup vzrokov, med katerimi je potrebno nakazati tudi nekatere

⁴ Najbolj sintetična in najboljšežnja dela o migracijskih procesih v Beneški Sloveniji po drugi svetovni vojni so: Cernovo (1968) diplomsko delo o potezah izseljevanja iz devetih občin Beneške Slovenije, Clavorova in Ruttarjeva (1985) študija Sloveni ed emigrazione, ki se posveča predvsem demografskim in socialnim posledicam izseljevanja iz nadiških dolin, Komacova (1990) doktorska disertacija Politična kultura, narodnostna identiteta, migracijski procesi in etnorazvoj, ki se dotika predvsem (pre)oblikovanja etnične zavesti Beneških Slovencev v povezavi z migracijskimi procesi, študija geografinj Meneghel in Battigelli o izseljevanju iz občin Sovodnje in Bardo v povezavi z analizo družbeno-gospodarskega razvoja občin, deloma bolj široko oziroma splošno zasnovano poglavje iz Strajnove (1999) knjige Slovensko prebivalstvo Furlanije - Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi in prav tako nekatera poglavja iz Clavorove in Ruttarjeve (1993) knjige La comunità senza nome oziroma v angleški izdaji The community without a name. Historiat preučevanj migracijskih procesov v Beneški Sloveniji in nasploh med slovensko govorečim prebivalstvom v Italiji je opravil Kalc (1994).

bolj »subjektivne« ali »manj opazne« narave, ki so oblikovali splošno družbeno-kulturno »klimo« v izvornem prostoru: izseljevanje je po izrazitem izseljenskem obdobju med svetovnjima vojnama prešlo v ekonomsko logiko vsaj določenega dela prebivalstva; močno se je začela krhati avtoriteta patriarhalne družine, kar je imelo velik vpliv na opuščanje osrednje dejavnosti Beneških Slovencev – kmetijstva in posredno s tem tudi na izseljevanje; oblikovanje »nove« državne meje (ki je bila vsaj v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni zelo zaprta in ideološko ter simbolično zelo »obremenjujoča«) in »težke« družbeno-gospodarske razmere so poudarile občutek perifernosti; stopnjeval se je politični in nacionalistični pritisk, ki se je najbolj jasno kazal v terorju tako imenovanih »trikoloristov« in kasneje »patriotov« itd.

Izseljevanje je postalo osrednja determinanta povojnega razvoja Beneške Slovenije z vsemi demografskimi, socialnimi in gospodarskimi posledicami. V prispevku z naslovom Ali je to jesen, objavljenem v časopisu *Matajur*, nam o pravi »patološkosti« pojava izseljevanja v Beneški Sloveniji govori naslednje poročilo:

»Živimo pač življenje krajev, kjer kmetijstvo propada in kjer dajejo ton življenju emigranti: dobra plača – dobra letina, slaba plača – slaba letina. Ni več prave jeseni, ker nismo odvisni več od zemlje in zato ne moremo več uživati tistih dobrih stvari, ki jih je poprej prinašala jesen. (...) Zdi se nam, da smo kot lastovke, ki komaj čakajo, da bi šli kam drugam, kjer je bolje in bolj veselo. Doma so nam podrli gnezda in se ne moremo ustaviti« (Anon., 1959, 1).

Izseljevanje je bilo še leta 1961 usmerjeno v tujino, kot je razvidno iz spodnje tabele. Če seštejemo odsotne po popisih leta 1951 in 1961 (ti so praviloma postali dokončni izseljenci), vidimo, da je bilo v drugih občinah Italije skupno 1746 začasno odsotnih oseb, v tujini pa 4284 oseb, torej skoraj dva in polkrat več v tujini. Izseljevanje je bilo usmerjeno predvsem v zahodnoevropske države, ki so v rastočih industrijskih panogah, rudarstvu ter deloma kmetijstvu in gozdarstvu potrebovale delovno silo. Legalno emigracijo je italijanska vlada uravnavala s pomočjo pogodb s tistimi državami, ki so potrebovale delovno silo, tako da se je istočasno del ustvarjene proizvodne vrednosti italijanskih emigrantov pretvoril v dobavo surovin (predvsem premoga). Pogodbe so bile sklenjene z različnimi državami (Francija, Nizozemska, Švedska, Velika Britanija, Luksemburg, Belgija, Švica idr.) za različna delovna področja in za različne kvote emigrantov. Tako so na primer pogodbe z Belgijo, sprejete v letih 1946 in 1947, regulirale dotok, delovne pogoje, plačilo in socialno zavarovanje 50.00 delavcev. Italijanska vlada se je obvezala, da bo poslala vsak teden 2.000 mož, ki so našli zaposlitev v belgijskih rudnikih. Tako je bil že leta 1948 vsak tretji rudar v Belgiji Italijan in med njimi je bilo veliko število izseljencev iz nadiških dolin, ki so se naselili predvsem v okolici Liegeja in Taminesa. Tudi ženske so imele možnost zaposlitve v Belgiji, predvsem kot gospodinjske pomočnice in delavke v tovarnah. Seveda pa je bil birokratski sistem v posameznih obdobjih pri izdajanju prošenj za zaposlitev tako počasen, da ni dohajal zaposlitvenih priložnosti. Tako večkrat priseljencev na delovno mesto niso napotili pristojni uradi, ampak sorodniki ali prijatelji, ki so že imeli zaposlitev v tujini (Anon., 1986, 93–96; Komac, 1990, 136–140).

Primerjava odsotnih za popisa v letih 1971 in 1981 pa pokaže skoraj popolnoma obrnjeno sliko: v drugih občinah Italije je bilo 815 začasno odsotnih oseb in v tujini 313 oseb, torej skoraj dva in polkrat več v Italiji. Šele kasnejši val izseljencev se je tako obrnil bližje izvornemu kraju.

Tabela 1: Začasno odsotno stalno prebivalstvo po kraju naselitve v sedmih občinah Nadiške Beneške Slovenije v obdobju od 1951 do 1981

popis	v Italiji	v tujini	skupaj	stalno preb.	% začas. odsot. preb.
1951	707	1.789	2.489	16.195	15,4
1961	1.039	2.495	3.534	14.239	24,8
1971	524	276	818	9.649	8,5
1981	291	127	418	8.051	5,2

(Vir: ISTAT, popisi prebivalstva)

V 60. letih se kot posledica izboljšanja gospodarskih razmer v Italiji izrazito zmanjšajo izseljenski tokovi in v istem času se začnejo vračati številni izseljenci, kar je z različnimi ukrepi spodbujala tudi dežela Furlanija - Julijska krajina. Vendar so povratniki zelo težko oziroma le izjemoma dobili zaposlitev na avtohtonem ozemlju, v Beneški Sloveniji, zato so iskali zaposlitev predvsem v industrijskem trikotniku okoli Manzana/Manzzano. Pot, predvsem iz bolj oddaljenih hribovskih vasi, je (bila) zamudna in draga, kar je privedlo mnoge ljudi do tega, da so se naselili v nižino, predvsem v okolico Čedad, Corno di Rosazza, San Giovanni al Natisona, Premariacca in Remanzacca (Komac, 1990, 141). V ta pas se Beneški Slovenci niso priseljevali le neposredno z avtohtonega ozemlja, ampak tudi posredno s povratnimi selitvenimi tokovi iz imigracijskih dežel. To razmerje med neposredno in posredno migracijo je po oceni v 80. letih znašalo 40 : 60. Po neobjavljeni vladni oceni za leto 1983 je živelo slovensko govoreče prebivalstvo v Videmski pokrajini kar v 14 občinah (9109 oseb), kjer leta 1910 niso zabeležili prisotnosti slovensko govorečega prebivalstva (Bufon, 1992, 58).

Dežela Furlanija - Julijska krajina je tako po času prve povojne gospodarske ekspanzije oziroma italijanskega gospodarskega čudeža (1953-62) uspela stopiti v korak z državnim gospodarskim, zlasti industrijskim razvojem, ki pa je pozitivno učinkoval le na manjši del ozemlja. Med popisoma leta 1951 in leta 1981 se je v vseh gorskih občinah Furlanije - Julijske krajine - z izjemo dveh - zmanjšalo število prebivalstva (Stranj, 1999, 140). Ob tem velja poudariti, da so bile posledice izseljevanja v nadiških dolinah in nasploh v Beneški Sloveniji bolj »boleče« kot v ostalih področjih Videmske pokrajine in v Italiji nasploh. V tridesetletju med popisoma 1951 in 1981, kot kaže zgornja tabela, se je prebivalstvo nadiških dolin prepolovilo. V istem času se je število prebivalstva v Italiji povečalo za skoraj petino. Občina Dreka, ki je bila povsem na dnu te depopulacijske lestvice, je v omenjenem obdobju izgubila 72 % prebivalstva in v desetletju med popisoma 1961 in 1971 kar 47 % prebivalcev. Posledice izseljevanja pa se

seveda niso odražale samo v izrazitem upadu števila prebivalstva, struktura odhajajočih je izpodkopala reproduktivni potencial prebivalstva, kar se je med drugim kazalo tudi v izrazitem staranju prebivalstva. Delež starih 65 in več let se je v sedmih občinah Nadiške Beneške Slovenije med popisoma 1951 in 1981 povečal z 9,7 % na 18,4 %, medtem ko se je delež mlajših od 15 let v omenjenem tridesetletju zmanjšal s 24,6 % na 13,3 %.

Izseljevanje je, kot smo že deloma prikazali zgoraj, privedlo do izrazite marginalizacije in perifernosti nadiških dolin. Naj za konec tega (pod)poglavja navedem še nekatere »manj vidne« posledice tega »divjega«, »patološkega« in »uničujočega« procesa. Ob popisu leta 1981 je bila v nadiških dolinah v povprečju med 106 osebami le ena z univerzitetno izobrazbo, v Videmski pokrajini pa je bilo v povprečju dovolj že 47 oseb, da smo med njimi našli osebo z dokončano univerzo (Clavora in Ruttar, 1985, 132). Musoni (1978 [1912], 146) je na začetku stoletja poudaril odlično fizično in mentalno stanje prebivalstva nadiških dolin. Piše, da prebivalstvo špeterskega okrožja ni poznalo pelagre (kronična bolezen z izpuščaji in živčnimi motnjami, ki se pojavi zaradi pomanjkanja vitamina B kompleksa, največkrat zaradi enolične prehrane s koruzo) in navaja statistiko psihičnih bolnikov, ki so bili leta 1907 v pokrajinski umobolnici v Vidmu/Udine. Po tej statistiki je bilo le 7 bolnikov iz špeterskega okrožja, kar 32 jih je bilo iz okrožja San Daniele in 34 iz čedajskega okrožja; nihče od 7 se ni zdravil za alkoholizmom. V študiji o nozološkem položaju v čedajski krajevni zdravstveni enoti, ki je bila objavljena leta 1976, beremo: »... upad demografskih števil spremlja porast indeksa psihiatričnih obolenj, ki se zdravijo v bolnišnicah« (citir. po Clavora 1986, 11). Najpogosteje omenjene bolezni so bile alkoholizem, za katerim se je zdravila dobra četrtnina bolnikov, nato nevroza in shizofrenija.

3. PRIPOVEDOVALCI SPREGOVORIJO⁵

Luigi

Luigija (r. 1934) sem v hiši v Petjagu/Ponteacco v občini Podbonesec/Pulfero, narejeni pred priselitvijo iz Belgije, obiskal trikrat. Pogovor sem posnel ob zadnjem obisku.

Otroštvo in čas pred izselitvijo je preživel v sosednji vasi. Zelo revna kmetija (brez

⁵ Težave pri zapisu narečnega govora sem premostil podobno kot Ravnikova (1996, 9) in Brumen (1998, 7-8); slušni zapis sem transkribiral, ne da bi upošteval jezikovna pravila transkripcije, pri čemer je nastal neke vrste kompromis med knjižno slovenščino in narečjem, a še vedno jasno v korist zadnjega. Težave sem imel tudi pri zapisu besed, besednih zvez in povedi v italijanščini. Če so bile besede v besednih zvezah in povedih spregane ali sklanjane po pravilih narečja, sem jih transkribiral po principu omenjenega kompromisa, v nasprotnem primeru pa sem jih transkribiral v italijanščini. Transkripcija samostojnih besed iz italijanskega besedišča je vedno sledila principu kompromisa med knjižno slovenščino in narečjem, saj je v teh primerih velikokrat težko ali nemogoče ugotoviti oziroma postaviti mejo med besediščem narečja in italijanščine.

repa v hlevu, le z dvema kozama) je dajala, kot razlaga Luigi, premalo za preživetje za tisti čas sicer majhne, štiričlanske družine. Luigijeva starša, ki nista nikoli odšla »s trebuhom za kruhom« na tuje, sta opravljala razna priložnostna dela (»zornade«) in tudi Luigi je bil že zelo mlad vključen v ta »družinski boj za preživetje«, kakor ga sam imenuje.

Leta 1951, star 17 let, je odšel v Piemont (Vircela), kjer sta mu teta in njen mož našla delo v zidarskem podjetju. V Piemontu je ostal leto in pol:

... me ni konferilo [goditi, biti všeč], je blo preveč tele magle tamle.

[[V pogovor se vključi žena.] Ma [toda] gor u Beldži [Belgija] je blo še več magle an ...!?)

Alora [torej], ja, nisem tel tam bit.

... plačilo ni blo, ni blo veliko, ne ... An sem bil tudi premlad, ne. Nisem bil ku 18 let, še ne.

(Leta 1959 oziroma 1960 je odšla delat v Piemont tudi Luigijeva sestra /takrat stara 15 oziroma 16 let/, v tovarno, kjer sta delala Luigijeva teta in njen mož, in tam živi še danes.) Leta 1952 se je Luigi vrnil iz Piemonta domov in začel iskati zaposlitev v tujini:

Smo bli upisani na ufičo dela, kolokamento [posredovalnica za službe] an gor, kr je pršla kajšna domanda [ponudba] za iti al estero [v tujino] delat, pa smo se upisal. Smo bli upisani po celo leto, kr je blo uprašano za iti delat, smo bli upisani. Ma [toda] enkrat so gledal, da so mel meštir [obrt, poklic] ku zidarji ... Alora [torej] so gledal, da so mel meštir, ma jez nisem mel nobenga meštirja. Sem moru čakati tiste, kar je pršlo.

[Tako, da ste moru tri leta čakati?]

Tri leta, tri leta sam, ja. Vsakr, kr je pršlo, sem se upisu. Pa je blo za iti u Kanada, je blo za iti u Frančo tekrat. Tekrat se ni hodlo še u Nemško, u Švicero dost. Ma dol med Ameriko se je hodlo puno.

[An kam ste probu iti? Ste probu iti u Kanado?]

Po vse rodi [vse povsod]. U Kanado sem bil upisan, u Frančo sem bil upisan, u Afriko sem bil upisan, samo u Beldžo nisem tou mai [nikoli] iti an u Beldžo sem šu potm.⁶

Pri iskanju dela v tujini je opravil tudi številne zdravniške preglede, ki so jih zahtevale (potencialne) države gostiteljice:

Za u Afriko sem mel ta zadnjo vizito [zdravniški pregled], kr so bli nardil dol u Trevizi. Alora [torej], so bli dol Angleži an so nam djal, da majo potrebo 500. Minatori [rudarji] ... mino [rudnik] od zlata. An je blo upisanih 18.000. Alora, jez

⁶ Belgija je v prvem desetletju po drugi svetovni vojni nedvomno pritegnila največji delež izseljencev iz nadiških dolin, o čemer priča tudi naslednja šaljiva legenda oziroma prilika, ki je bila razširjena v Beneški Sloveniji v tem času: En umre, pride pred nebeška vrata, toda Sveti Peter ga zavrne: 'Tu ni mesta zate, pojdi v vica.' Pride pred vica in zgodba se ponovi, tako da na koncu gre še v pekel. Toda tudi tu mu zlodej pravi, da ni mesta zanj. Ta zlodeja vpraša: 'Kam naj potem grem?' In zlodej mu odgovori: 'Pojdi v Belgijo, gor vzamejo vse.'

sem bil pr tistih ta boljših, ne. Trikrat so me povizirali [opraviti zdravniški pregled] an niso ušafal [najti] nč an potle so rekli: 'Kaj nardit?' Alora so vzel, so zmerli tle truplo [telo], ne, da sem bil bolj dug ku širok. Kajšnemu je manjkalo kajšen kilo mesa, zak [ker] je bil prevelik, kajšen ga je mel premalo, zak ... so škrtal, zak niso mel potrebo. Alora drug dan, kr smo pršli gor, smo šli piu o meno [bolj ali manj] vsi nazaj nardit vizito gor u Čedad za u Beldžo ...

V teh treh letih, ko je čakal na priložnost, da najde zaposlitev v tujini, je v okolici doma opravljal razna priložnostna dela:

Atle [tu] sem delu, če po grunteh sem pomagau, sem ta u host delu. Sem pesek, grelje [prod] ta z Nadiže nosu ven ...

[Ni blo druge variante, ku da greste u emigracijo?]

Ni blo nč!

[Ste samo čaku, da ušafate [najti] ...?]

Ja, tle nisem nardu ene zornade [delo] ta pod imprezo [podjetje]. Pač sem delu pod eno imprezo, imprezo. Tako so ble poti, so runal po 60 dni na leto. Drugo leto je blo tiste 54. an 55., kr sem šu, kr sem šu u Beldžo. 7 ur dela za 500 lir na dan, ja, tisti kr nismo bli oženjeni. Tejsti, kr so bli oženjeni, pa 600 lir. An ne vem, kaj je blo neto, za dva eta pašte so dajal. Tako da, kr je bla plača vsakih 15 dni, so dal pašto, ja, an tele sude. Ja, 500 frankov na dan, en teden je blo 3000 na teden an 3000 na teden. Alora [torej], en paket cigaret je koštalo že 100, 120 frankov, en litro vina 150, 140, 160 lir. Ja, bog pomagi, če si kej kruha vzel, kako mortadelo al pa ser nest za sabo al kej. An kr smo pršli ta na delo, smo že več ku pou zornade [delo] snedli ... Če sem nosu vn pesek, vn z Nadiže, ne, al pa da sem šu pomat, atod [tam] so mi dal za jest, so mi dal plačo, samo so nam dal vč ur. An če sem prnesu dva, tri kube na dan vn ..., sem mel, ja ..., že kr je bil stadžon [sezona], kr je blo deževno, kr so tele vode velike, je blo po 500, 600 lir kubu. Če ne je blo an po 800, 700 kubu. Dva kuba je blo subit [takoj] en tampon, 1400. Je blo ku tri dni delat gor na pot. An se je morlo bit upisani, ja, iti gor delat, če ne nas ni blo upisani za iti na emigracijo ... Kr je pršlo za iti na migracijo, ti niso nč djal. Nimaš potrebo iti. Tako, da smo bli primorani [prisiljen (delat za podjetje, ki je popravljalo ceste)].

[In vam ni blo prou to?]

Ne, mi ni prjelo prou, ne.

Z podobnim ogorčenim oziroma obtožujočim tonom pripoveduje o težavah za pridobitev papirjev, da je lahko zapusti Italijo, ne da bi opravil obvezno služenje vojaščine:

Jez sem moru plačat onega, telga, kr je biu tam na ofičih od kolokamenta [pisarna za delo]. Zak sem moru nardt sudaščine. Ni korlo [biti potrebno] nardit tem na pasaportu nulaošta [dovoljenje] ... od distreta [okrožje], od distreata od sudaščine. Distret, distreto militare [vojaško okrožje]. Alora [torej], tekrat si ušafu [dobiti] ta distret dol u Sacili. Veste, ki je Sacil? Sacil je pod tem krajem Pordenona. Alora je reku, da: Bom jez šu dol za ta nulaošta.' Bem [torej: 'Bon [dobro], sam djau

an potle je pršu, kr je djau, 'lej tle je, je blo 1700 lir za plačat.' Tako da sem moru skori tri dni an pu delat za gor na pot za mu plačat. Ma [toda] ni šu samo za me, zak nas je blo puno tle, kr niso nardil sudata, ja, kr so mel potrebo papir, ku jez za tela nulaošta. Furiolosa se je klicu ... Tisto je blo prflikano [prilepljen] tam na pasaporto [potni list].

[Da niste bil v vojski?]

Da sem bil in regola [po pravilu] ...

Leta 1955 je Luigi odšel v Belgijo. Vseh datumov se zelo dobro spominja: Smo šli od tod ta u nedeljo, na 19. junija, ne. Alora [torej] drugi dan smo nardil vizito [zdravniški pregled], ta na 20, na 21 smo bli fraj [prost], na 22 smo partil [odpotovati]. Tri dni smo bli tem ...

Sprva je pet mesecev delal v rudniku v Limburgu, nato se je preselil v Liege (kjer je imel strica, ki je prišel v Belgijo leta 1946), kjer je naslednjih 28 let tudi ostal: Gor [v Limburgu] nas je blo puno, preveč an tud preveč discipline, ljudi, preveč dol not hodit delat. So ble mine [rudniki] moderne, je blo lepše ku dol u Liegi, ne. Ma [toda] je blo daleč, je blo bulj ..., se ni poznalo nobednega. Je, je preveliko ... Dol ato [tam] nas je blo sigurno, dol noter nas je delalo 10.000, vse tri turne.

[U min?]

U min noter. 10.000. So delal na ena vena od karbona [žila premoga], ja, dve veni, zak so jo bli presekali, ne, partil [razdeliti], nas je blo 500. 13 kilometru ta od ačensorja [dvigalo] smo hodil delat. An je bil ku en trenin [manjši vlak] dol noter an z treninom smo šli gor. A, mi ni blo všeč, no [ne], no, no, ni blo, ni blo. Ni blo tako nevarno, ni blo tako tistega prahu, zak [ker] gor u Limburgu ni tako zdrav karbon bil, ku dol u Liegi. Je bil bulj onegan, bulj ..., ja, ni blo tistega prahu, ku dol u Liegi ...

Ko Luigi pripoveduje o Belgiji, govori predvsem o delu: o velikosti in značilnostih rudnikov, o tehničnih postopkih dela v rudniku, nevarnostih pri delu, prijateljstvih z drugimi rudarji, o tem, kako je napredoval v »ta prvega« rudarja in kasneje v minerja.⁷

Razlikovanja, izključevanja in drugih nevšečnosti, ki so jih bili deležni italijanski priseljenci, se v svoji pripovedi sam ne dotakne. In tudi na moja vprašanja o razlikovanju med Belgijci in tujci, o težavah tujcev pri iskanju stanovanja itd. odgovarja zadržano ter nasploh se mi zdi, da se jim poskuša izogibati.

Ja saj se ušafa [najiti] vsako sorto po svetu, ma nismo bli ... [obravnnavani slabo, podcenjujoče], no [ne]. Zak Beldžani niso delal u min [rudnik].

[A niso delal u min? Zekej?]

Malo, malo, malo, ej, so bli tisti, kr so ..., malo, kr so vrtal karbon [premog], pa ta u kamnje, ta u min, noter proprio [prav]. So delal gor na vrhu. So delal...dol u kovačiji. Tele ..., ja, so prali karbon, so prevračeval blago za ta u mino pošiljat,

⁷ O življenju, delu, bivalnih razmerah itd. (beneških) rudarjev je izšlo več različnih prispevkov. Najverjetneje najboljše deli o tovrstni problematiki izpod peresa beneških avtorjev sta predvsem mladini namenjena knjiga Ferruccio Clavore (1997) *O duoma ...* do čarnega pakla in bolj literarno zasnovano delo Romana Firmania (1996) *La minera e gli uomini*.

»Mali« prispevek k vprašanju »povratništva«: življenjski pripovedi migrantov povratnikov ...

železa, hlode za armovat [ojačiti, postaviti oboke]. Če ne Beldžani je blo le malo. Je blo 10 pr 100, da jih je delalo dol u min.

...Ma nimer [toda vedno] kako besedo so tako djal, ph, zasmeh an tako, ma, ne, ne, ne, ne. Zak [ker] nismo mel nobenega onega, saj smo mi nardil, dal gor Beldžo ... Mi druzg smo gor nastavli, teli štranierji [tujci], kr smo bli, ja ... Tra Polonezi [med Poljaki], Italiani an potem so začel hodit od vseh nacionov [narodij] gor.

V Liegu je, prav tako kot v Limburgu, živel v »kantini«. Toda kot na dolgo razlaga v svoji pripovedi, je bilo bivanje v manjši kantini v Liegu, kjer so bivali le rudarji iz Beneške Slovenije (ki jih pred prihodom v Belgijo večinoma ni poznal), veliko bolj prijetno oziroma »domače«, kot bivanje v veliko večji in povečini z Italijani nastanjenimi kantini v Limburgu. (Veliko razlaga o razlikah med pripravljeno hrano v teh dveh kantinah.) Leta 1958 se je poročil in z ženo, prav tako priseljeno v Belgijo leta 1955 iz Trušenj/Trusgne v občini Dreka/Drenchia, sta najela stanovanje. (Ženo je spoznal preko njenega brata – svaka, s katerim sta skupaj delala v rudniku.) Poročila sta se, kot pravi Luigi, »na ambasadi«. Vzrok, zakaj zakona nista sklenila med domačimi, kot je to storilo večino njegovih kolegov, je vsaj po Luigijevih besedah podoben ali enak tistemu, zaradi katerega je prvič prišel domov šele po 7 letih bivanja v Belgiji, to je leta 1962:

Ni blo, ni blo ... za prit dol. Zak [ker] gor sem se oženu an tam gor sem ostu. An zavoj tele sudaščine.

[A ste se nimer [vedno] bau?]

Ne, se nisem bau, za ne met, za ne hodit ... tle todi. Dol po telih dištretah [okrajih, uradih], me ni blo, me ni blo všeč. Nisem bil dobar za prit za delat, nisem bil dobar an za sudata.

[Ku [kako] pravte?]

Če nisem bil dobar za nje za delat, nisem bil dobar an za sudata runat.

[Prou niste tou?]

Ne, nisem tou, ne.

(Namišljeni) Odpor, ki ga je pogosto moč čutiti v Luigijevem opisovanju izkušenj, dogodkov in stvari, povezanih z bivanjem v Italiji pred prihodom v Belgijo, se zdi, da je vsaj nekoliko povezan s veliko bolj prijaznim opisovanjem bivanja in nasploh »stvari« v Belgiji:

Tam u mini [rudnik] ... delo ni blo lahko, ma [toda] za stran ljudi sem se dobro ušafu [znajti se]. So bli Greki [Grki], Italiani, z vseh rodov. Smo šli da cordo [razumeti se] bolj ku tle.

Razlikovanje, ki ga, kot smo lahko videli, v svoji pripovedi o bivanju v Belgiji posebej ne omenja, ima v pripovedih o letih, preživetih v Italiji, povsem drugačen ton:

... Ja, ni blo za me. Zak, kar mi je ostalo tam ... So me preveč onegal, zaničeval.

[Ma to mislte, kr ste moru puno čakati an ste moru delati gor na pot za it u emigracijo?]

Ja, ja, ja. Že od mladega. Že od mladega ... Že kr sem hodu u šolo tudi, ojoj.

[Kaj je blo?]

Ma veste tekrat, ko je blo ... Ja, tekrat je morlo bit upisano u faši [fašistična

stranka]. Ja, je korlo [morati], kej plačat. Alora [torej], mama mi je dala sude [denar], jez, ja, jez sem šu ... ta u šoli kupovat sadje suhe, dateljene, rožiče, veš kaj so korube al pa one badžiži. Alora, kr je blo za jest, kr so dal, Mussolini kr je dal za kuhat, so kuhal. Te, kr je bil upisan, je jedu an te, kr ni bil upisan, pa ni jedu. Če je ostalo so poklical: 'Poj [priti].'

Čeprav tudi življenje v Belgiji, vsaj v prvih letih, ni bilo postlano s cvetjem, kot je to med vrsticami mogoče razbrati iz Luigijeve pripovedi:

... an tada je blo enih pet let, kr sem mel ašiatiko [gripo]. Tiste, tiste, ja. Alora [torej], kr sem šu dou u, u kajšna malatia [bolezen], ta u mutua [posojilo]. Tekrat ni dost plačevalo, ni dost plačevalo mutua dost. Ni blo za dost an čas še za jest. An če se ni dalo kej ta pr kraj, je blo težko plačevat afit [najemnino] an luč ato [tam].

In prav tako se zaveda številnih pravnih in drugih omejitev, ki jih je bil »deležen« kot emigrant, tujec v Belgiji:

Ja, je korlo [bilo potrebno] pet let delat, ja, de se je dobilo tel permeš [dovoljenje] A. Prej smo mel B an potem pa A. An kr se je kambialo [zamenjati], kr se je melo A, alora [torej] tekrat se je lahko šlo vn delat [po petletnem delu v rudniku so emigranti imeli možnost, da si iščejo druga dela].

Kljub temu ostaja Luigijeva pripoved o bivanju v Belgiji, o Belgiji in o Belgijcih nasploh brez kakršnih koli izrazitejših pejorativnih oznak oziroma obsodb.

Luigi je 21 let delal v rudniku, vse do leta 1976. V tem času je, kot smo že omenili, napredoval od »manuala« (»težak«, fizični delavec) v »ta prvega« (vodja manjše rudarske ekipe) in nato v minerja. Od leta 1976 pa do leta 1981, ko se je uradno upokojil, je opravljal razna priložnostna dela, kot pravi, »bolj za preživet čas«, saj bi se lahko upokojil že leta 1976. Tudi žena, ki je v Belgijo prišla kot »dikla« (dekla, gospodinjska pomočnica), je po poroki pa skoraj vse do preselitve v Italijo opravljala dvakrat ali trikrat tedensko dela gospodinjske pomočnice.

Čeprav je Luigi odšel prvič na obisk k domačim šele po 7 letih bivanja v Belgiji, leta 1962, je z njimi v tem času imel (pisemske) stike in, kakor zatrjuje, ni bilo kakršnih koli problemov ali sporov družinske narave. Po prvem obisku je k domačim prihajal z ženo in kasneje še s sinom skoraj vsako leto na poletne počitnice. Dokler se leta 1958 ni poročil, je pošiljal staršem domov tudi nekaj denarja, čeprav, kot pravi, ga ni mogel prav veliko.⁸ Po poroki sta z ženo hranila vse prihranke v Belgiji in ni več razmišljal,

⁸ Pošiljanje v tujini prisluženega denarja domačim je tema, ki združuje številna, zelo kompleksna vprašanja, ki se dotikajo preoblikovanja in ohranjanja družinsko-sorodstvenih oblik, gospodarskega in socialnega (ne)razvoja izvorne družbe, različnih oblik povezanosti oziroma odvisnosti izvirnega ozemlja od krajev priseljevanja, (finančno) ekonomskega razvoja države pošiljateljice kot države »gostiteljice« (finančne pošiljke migrantov so, kot poudarja Matajur (Anon., 1958, 2), na primer, občutno pomagale zmanjševati primanjkljaj italijanske trgovinske bilance) itd. Podatki informatorjev in nekateri prispevki iz časopisa Matajur kažejo, da je večina migrantov pošiljala in hranila denar doma in da je bil del tega vedno namenjen tudi domačim oziroma domačemu gospodinjstvu (ponavadi dokler si migrantje niso sami oblikovali svoje družine).

O vsotah finančnih pošiljk iz tujine piše časopis Matajur naslednje: »Vsi lokalni listi pišejo in mnogi politiki poudarjajo na svojih sestankih v Furlaniji, da pošljejo vsako leto emigranti iz Furlanije okoli

da se vrne v Italijo; čeprav je bil ob odhodu v Belgijo prepričan, da v Belgiji ostane le za kako leto ali dve:

...Ne, nisem mislu, ne ... [da se vrne v Italijo]. Ma [toda] potem, kr sem šu u penzion, saj sem djau, da smo gledal gor hišo za kupit. An saj sem djau, če smo bli gor kupili hišo, nisem pršu dol. Alora zak [torej ker] tekrat je blo še puno [veliko] prijateljev, so bli skupej gor. Ja, smo bli ..., smo se poznali bolj ku tle sada, kr jih poznam jez. Še sada, kr sem tle 18 let, jih ne poznam ku gore, kr sam bil 28. Ma teli prijatljji so vsi pomrli ..., ja, jih je malo več ostalo [v Belgiji].

Toda, kot nam razlaga Luigi, življenje ne teče brez presenečenj:

Nas je sin spravu nazaj u Italiju. (...) Mi smo gor tel kupit hišo. Je bla že skor kupljena an je sin začel jokati: 'Pojdmo dol, pojdmo dol.' An ta druga je tela bit gore, žena. Alora [torej], jez nisem vedu, ki nardit ...

Leta 1981 so kupili parcelo in začeli z gradnjo hiše. Delo je vodil ženin sorodnik in, kot pravi Luigi, ni v času gradnje nikoli prišel pogledat »nastajajoče« hiše. Leta 1983 so se Luigi, žena in sin preselili v novo hišo v Petjagu.

In življenje spet ni bilo brez presenečenj:

Sin je tou prit u Italijo an je pršu u Italijo an je šu proč [je šel delat kot električist za italijansko podjetje v arabske države, kjer dela še danes]. Ja, zak [ker] ni dobil dela tle, ga ni mogu ušafat [dobiti] dela ...

... Mi smo pršli novemberja 83., on je dženaia [januarja] 94. že moru iti. Ni blo niti dva mesca, je moru it ... Je mislu, da bo šu za kajšno leto, se je uženu [z Belgijko, ki živi v Belgiji] an ne more dela ušafat [dobit] tle gor u Italiji. Je mislu tud u Beldžo. Ormai [Že prepozno], on ma že 40 let, ne ušafa več dela tle u Italiji.

Luigi je bil že v Belgiji dejaven v Zvezi Slovenskih Izseljencev Furlanije - Julijske krajine/Unione emigrati sloveni del Friuli - Venezia Giulia in bil tudi vedno njen član.

---

osem milijard lir v rimessah [pošiljke] svojim družinam. To je velik denar, velika pomoč za revno videmsko provinco. Emigranti so torej tisti veliki naši finančniki, ki pomagajo, da gre naša ekonomija v Furlaniji sploh naprej. Če beremo tiste liste, ki pišejo za vlado, zvemo, da daje država toliko milijard lir za en plan, pa za drugi... (...) Tako pride od vseh planov, ki že tečejo in katerim se bo pridružil še piano verde, komaj 100–200 milijonov na leto v Furlanijo. Res majhna stvar v primerjavi s sedmimi do osmimi milijardi lir ubogih emigrantov brez odbitkov za razne birokratske stroške. Zmeraj, tudi pred vojsko, so morali naši emigranti reševati ekonomsko situacijo Furlanije. Leta 1933 so naši emigranti poslali največ od vseh let v rimessah svojim družinam, kar 133 milijonov takratnih lir ali kar 10 milijard v sedanji vrednosti« (Anon., 1961b, 4).

Pošiljanje zaslužkov v »domovino« so zakonsko urejale države gostiteljice, ki so ponavadi omejevale dovoljene finančne zneske.

O pošiljanju denarja domačim piše Matajur tudi naslednje: »Pisali smo že večkrat, kako tisoči naših emigrantov pošiljajo mesec za mesecem rimesse: Po 10 tisoč, 15, 20, 25, 30 tisoč in tako naprej, nekateri redki tudi po 50.000 lir, kakor pač kdo more. Velika večina družin doma skrbno gleda, kako bo porabila denar za življenje. (...) So pa primeri nekaterih družin, ki lahkomišelnost razfrčkajo vse, kar jim prinese rimessa in ne pomislijo, s kakšnimi žrtvami spravijo naši očetje, bratje in strici rimesso skupaj. (...) Od ust si morajo naši emigranti odtrgati, da lahko pošiljajo rimesse. Tega bi se morale vse družine doma zavedati, ko na banki inaksirajo denar rimess. Kakor emigranti bi morale žene doma desetkrat premisliti, kaj bodo kupile« (Anon., 1960b, 5).

Z društvom oziroma zvezo je v letih po priselitvi v Italijo odšel tudi dvakrat obiskat prijatelje v Belgijo. V Belgijo se je na obisk k prijateljem in znancem odpravil večkrat in prav tako še danes iz Belgije dobiva obiske.

Kot je bilo moč razbrati iz Luigijevega pripovedovanja, mu je sodelovanje v Zvezi pomenilo predvsem druženje z »domačimi«; kakih političnih nagnjenj oziroma hotenj v svojem sodelovanju v društvu ni poudarjal.

Ambivalentnost med državo, ki jo opisuje kot kraj, kjer se je počutil zapostavljenega oziroma izključenega, in državo, ki mu je dajala in mu še daje kruh (iz Belgije namreč dobiva pokojnino), je pogosto slišati, tudi ko Luigi govori o izkušnjah in mnenjih, ki niso potisnjeni toliko v preteklost:

Tle u Italiji ... ni malo nč kambialo [spremeniti se] za ene reči ... Inveče [ampak], an mai, mai [nikoli] an tisto tle pa morem rečt, da mi mai niso djal, da ne. So mi djal nimer [vedno], da ja, ma [toda] mai ni bil ja tist ja. U Italiji ti mai niso del ne. Ma gor u Beldži ti dejo: 'Nimaš dirita [pravica], nimaš dirita!' Če maš dirit, maš dirit. Ekola [tako], sta dve besedi. An tiste dve besede gredo, ja ... Če ne, je ne, če ja, je ja. Ma ne tle štoka [nadlegovati]: 'Beš če, beš gore, beš gore,' ne vedo še oni.

Mario

Maria (r. 1935) sem na domu v vasi Sevce/Seuza, v občini Garmak/Grimacco, obiskal večkrat. Večkrat sva se pogovarjala o vsem mogočem, kar se nanaša na nadiške doline in predvsem na njegovo rodno vas Topolovo/Topolo. Je eden redkih iz svoje generacije, ki hrani in (ustno ter pisno) prenaša obilico znanja o nekdanjem vaškem življenju, navadah in običajih, spremembah ter še o marsičem, »kar hitro toni v pozabo«. Tudi o emigraciji je pripovedoval številne zgodbe, predvsem tiste o »guzircih«, ki so iz njegove vasi vse do druge svetovne vojne hodili kot kramarji prodajat na Ogrsko, v Avstrijo itd. Te zgodbe so bolj ali manj nevsiljivo vpete v takratno vaško življenje, pripovedi o izseljevanju po drugi svetovni vojni v odnosu do tradicionalnega vaškega življenja pa nosijo drugačen ton:

Vse te navade, tradicije, se je pretrgalo kot ketna [veriga], ko se je začela emigracַione di massa [množična emigracija]. So prnesli ti emigranti nove reči in so se končale tradicije.

Tudi sam je bil del te »množične emigracije«, ob kateri ne ostaja mlačen. Kot je zapisal v svojem prispevku, naslovljenem Emigracija, v enem od letnikov Trinkovega koledarja: ... nekateri pravijo, da se je o emigraciji že preveč govorilo. »Jaz pa mislim drugače.«

Njegov odnos do emigracije pa se ne nanaša le na neustavljivo strukturalno moč, ki je pretrgala s tradicionalnim načinom življenja, ampak tudi ali predvsem na lastne in večkrat ne najbolj sladke izkušnje sorodnikov, sovaščanov, prijateljev in znancev, ki so se porajale v tem, kot ga sam opisuje, »neustavljivem« procesu:

Emigracija ni bla lahka, zak [ker] je blo težko, zak kr smo mi pršli gor, nismo znal. Zak prvič tle pr nas pred nismo hodil dost po svetu, zak ni blo ne avtomobilov, ne cest, ne nč, ne. Smo žvel u Topolovem kot izolirani. Se nismo mešal ta u svet, nismo poznal nč, smo bli ... ku otroc. An potle te pošljejo u svet an greš ku pandolo [tepec], ne. Come stupido, senza esperienza, senza niente [Kot bedak, brez izkušenj, brez ničesar]. Ne, ne, ne ...

Tudi ko govori o svojih starših, migracija ne ostaja popolnoma mlačna tema brez osebnega odnosa. Njegov oče je leta 1929 odšel v Argentino in se vrnil okoli leta 1933. Kot pravi Mario, je odšel »z upanjem, da bo kaj zaslužil. Toda zaslužil je komaj za pot domov.«

Migracija je po svetu raztresla njegove sestre in brate. Vse njegove štiri sestre so bile dlje časa po svetu, od Italije, Švice, Belgije pa do Avstralije, kjer danes tri tudi živijo. Najstarejša sestra je odšla za »diklo« v Neapelj, ko je bil Mario star komaj leto dni. Pred tremi meseci, torej sredi leta 2001, se je po 39 letih bivanja v Švici priselil v sosednjo vas njegov najmlajši brat. Tudi brat, ki živi v hiši staršev, je ni odnesel brez izseljenske izkušnje. Tri leta je delal v rudniku v Belgiji in se nato zaradi bolezni vrnil domov. Najstarejši brat je v času druge svetovne vojne umrl v Rusiji kot italijanski vojak. To razbitost družine je nekajkrat ob različnih priložnostih v pripovedi ponazoril z naslednjim »dejavom«:

Ma [toda] nas ni blo nikdar 8 doma. Kar prvič [ko prvi brat] je bil že vojak u Rusiji, se ni več vrnu, se je zadnji rodil.

Toda na drugi strani izseljevanja ne prikazuje z občutkom resigniranosti, kot da bi to pomenilo neko nujno zlo. Iz Marijeve pripovedi se zdi, da je migracija pomenila edino možno pot, ki je tedaj vodila v bodočnost:

Je blo tako tle pr nas, ni blo treba nobenga prosit al pa ga klicat. So težko čakal, da so mel 18 let, za dobit potni list za iti ... Ma do takrat [do sredine 50. let] so mladenči čakal težko, da bo mel 18 let, da bo mogu iti.

Ker ...:

Je bla mizerija tukaj pri nas, po telih vaseh. Po telih vaseh je bila res mizerija, je bla lakot. Lakot, lakot, resnična lakot u pou družinah. Zak jez se spomnim tukaj, ni blo ceste u bedno [noben] vas. Z Topolovega se je prodalo 10 kvintalu kostanja, ga je korlo [morati] na hrbatu nest dol h Klodiču. An od Klodiča, če se je kupilo, se je morlo nest an tako, štir kilometre. Ni blo ... Električna tukaj je pršla 48. leta. Pred ni blo luč, ni blo električna, ni blo poti, ni blo vodovoda, ni blo zavarovanja. Če je ozdravu doma je ozdravu, če ne je pa umru. Zak če je blo treba peljat u bolnico, kdo je bil plaču, ne. Je bla kajšna krava an tiste, ma [toda] če je blo treba kravo prodat za zdravje človeka, pa družina ni mogla živet. Je rajši človek umru, ku da so kravo prodal.

Gospodarske razmere doma, kot jih opisuje Mario z današnje perspektive, so bile vse prej kot rožnate. Toda, kot nam na drugi strani sugerira Marijeva pripoved, so v takratno »zaprtje« vaško okolje vsiljivo vdiral novi čas, nove potrebe in vrednote ter nov način življenja, ki so te razmere prav gotovo še dodatno potemnili.

Srednje velika kmetija s štirimi ali petimi repi v hlevu in z velikim številom otrok, med katerimi je bilo ponavadi samo enemu (največkrat najstarejšemu sinu) dano, da vodi kmetijo, ni bila na voljo Mariu, da ostane doma in se preživlja s kmečkimi deli. Tako je s 15 leti začel hoditi v sosednjo vas, kjer se je pri »žnidarju« (krojač) tri leta učil obrti. Po končanem »šolanju« je doma tri leta vztrajal v svojem novem poklicu, saj kot pravi, je upal, da se bo dalo z njim živeti doma. Toda:

Ja, bem [no], tukej sem šivu tri leta. Ma [toda] tiste tri leta, kar sem šivu tle, an malo se je plačevalo. Je blo lih, sem biu mlad fant, je blo lih za tele fešte an za okrog kajšnih čeč letat an za kajšen senjam [sejem], za se oblačit in za takšne stvari, ni da si del tah kraju ...

[Ma ste samo šivu al ste pomagu tud doma na kmetiji?]

Ja, bem, če si bil doma, živel si bil, ma nisi mel sudu, kr ni blo zaslužka. Kar si delu, si delu za preživet. Zak vsak, če je bil doma, je bil preživu. Ma če si tel eno kijkljo al pa eno lepo obleko an si bil doma delu, si bil delu, ma je blo težko kupit. Ni blo sudu, si živu, bašta [dovolj].

Leta 1956 se je tako odpravil v Švico, kjer mu je zaposlitev v hotelu našla sestra, ki je delala v Švici (prav tako v hotelu) že od leta 1948.⁹ Denar za pot so mu pomagali zbrati starši, ki ga, kot poudarja, niso silili na pot. Prvega odhoda oziroma prihoda v Švico se dobro spominja:

Se je morlo met kontrat [pogodba], kontrat se je morlo met delo, sigurno delo. Če ne niso pustil [v državo]. Ta prva leta je blo, je blo ... Potem se je hodilo bolj lahko. Ma [toda] prva leta so ble ..., tako ko sem napisu ta u oni [o tem je napisal tudi krajši prispevek za Trinkov koledar, ki mi ga je podaril pred snemanjem tega pogovora], je resnična reč, ne. Ta prva leta so hodil, so bli sprejeti malo manj kot živali, na meji, ne. Polno ljudi jit noter potle narest visito [pregled] an medik [zdravnik], dohtarji ne. Nas je blo enih 30 al 40, ja, nisem šteu, ne. Vsi nagi smo šli en za drugim, vizito [pregled], radiografije an so nas še ošprical, dezintificiral, ne. Ku da bi bli žvina.

⁹ »Spontanost« je bila značilna za selitveni val v Švico predvsem v letih 1958–1963, ko lahko govorimo o izraziti odsotnosti organiziranosti tako pri italijanskih kot pri švicarskih državnih oblasteh. Birokratski sistem je bil predvsem pri izdajanju prošenj za zaposlitev tako počasen, da ni dohajal zaposlitvenih priložnosti. Tako večkrat priseljencev na delovno mesto niso napotili pristojni uradi, ampak sorodniki in prijatelji, ki so v Švici že imeli zaposlitev (Anon., 1986, 86).

Toda »spontanost« ni bila v teh letih značilna samo za izseljevanje v Švico, ampak tudi za izseljevanje v druge države. Časopis Matajur je pisal, da se je v letu 1960 od 23.000 emigrantov iz Furlanije izselilo samo 3.000 oseb po uradni poti »ufficio di lavoro«, vseh preostalih 20.000 pa si je našlo zaposlitev preko prijateljev ali sorodnikov. (V tem letu se je iz Furlanije odselilo 6.100 oseb v Švico, 3.800 v Luksemburg, 2.100 v Nemčijo, 1.450 v Francijo in okoli 7.000 v druge evropske države.) O vzrokih, ki so botrovali »spontanosti« izseljenskega toka, je pisal Matajur naslednje: »Prepočasi rešujejo prošnje na »uffici del lavoro« in zato se ljudje ne obračajo nanje. Kaj pomaga, ko bi imeli velike koristi od tega, če bi šli na urade, saj bi ti plačali potne stroške, zastoj zdravniško asistenco in oskrbo za potovanje, toda čakati mesece, da ti rešijo prošnjo, se pa tudi ne spleča« (Anon., 1961a, 1).

Takoj, ko ga vprašam o njegovem prvem delu v Švici, začne naštevati s serijo neenakosti, izključevanja, dominacije in podrejenosti, kontrole itd., ki se je vlekla skozi ves pogovor o njegovem bivanju v Švici in Švici nasploh:

Jez sem služu takrat, ja, so mi dajal za spat, za jest u hotelu an sem zaslužu 140 frankov švicarskih na mesec. In klienti so plačeval pa 100 na dan. Ha, ha, ha ...

Po petih ali 6 mesecih se je Mario vrnil domov, saj se kot pravi, ni »imel dobro«. Ni si namreč mogel poiskati drugega dela v Švici, saj ga je pogodba obvezovala, da je moral na delovnem mestu vztrajati vsaj leto dni, in šele nato si je lahko iskal drugo zaposlitev. Ker je predčasno prekinil pogodbo, se je torej moral vrniti v Italijo. Na vprašanje, ali je ob vrnitvi domov že takoj razmišljal o vrnitvi v Švico, odgovori naslednje:

Ja nisem vedel, kam pojdem, ma [toda] sigurno, da sem vedu, da nekam bom moru it, ne. Doma, ki boš delu, doma!?

Leto dni in pol je nato doma krojil in šival, dokler se poleti leta 1958 ni ponovno odpravil v Švico. Tudi tokrat je v natakarski opravi, kot sam pravi, skakal med gosti tudi po 15 ur dnevno v hotelu v neposredni bližini St. Moritza, kjer mu je zaposlitev našel vaščan:

Tle iz naše občine nes je blo 10, 12 ta u isti vas, ne. Zak [ker] če je šu adn, da je dobil en prstor an de se je dobil za dost dobro in tako, ne, potem so ga vprašal: 'Mi dobiš en prstor,' al pa: 'Dej upraš a nuca enga delavca.' An tako so se klical en druzga, zato jih je pršlo vč iz enga kraja, iz adnega kraja v eno vas al u eno mesto, ne.

Ta mu je tudi poslal pogodbo, ki ga je zavezovala da tri mesece in pol dela na dogovorjenem mestu. Nato se je vrnil domov in kmalu po vrnitvi je pisal sestri v Švico, naj mu najde kakšno »pravo« delo, naj le ne bo »kelnarsko«, ki mu ni preveč dišalo. Našla mu je delo v tovarni smučí blizu Luzerna, kamor se je odpravil leta 1960, le nekaj mesecev po zadnjem obisku Švice. Tudi tokrat je potreboval pogodbo, ki ga je zavezovala, da najmanj leto dni dela na dogovorjenem delovnem mestu. Tokrat je pogodbo izpolnil v celoti in v tovarni je vztrajal vseh 12 let bivanja v Švici.

O delu v Švici, tujcih in domačinih ima zelo veliko povedati. Tudi glede števil: *Nas je blo puno [velik] gor, gor. Puno Italjanu je blo. Švica je mela 7 milijonu ljudi an je blo en milijon an pu tujcu gor. Je velik odstotek. So bli z vseh krajev. U tovarni, kjer sem delu jez, sem en dan šteu, nas je blo 120 an smo bli z 11 držav gor na 121. Ja, večina je bila Italjanu, Espanjolu, Šviceru potem so bli pa drugi, ne. Srbljani so bli, Avstrici, Nemci, Angleži ...*

Prav tako se je sam, brez moje vzpodbude, načel vprašanja odnosov med tujci in domačini:

U Ženevi so ble leta, kr na postaji, na stacionu, ne, je bila zaprta ma classe di restaurante per mancaza di personale, ma non volevano stranieri [toda vrsta restavracije zaradi pomanjkanja osebja, toda niso hoteli tujcev]. Je bla zaprta, zak niso mel delucu, an so rajš zaprli, ku so vzel stranierie [tujci]. Kaj so bli nasprotni prot stranieriem adni. So bli še gostilne bari, kr so bli ..., ma [toda] še slabše je blo tuste u nemški Švicar, ne. U nemškem kantonu je blo slabše, zak so bli javni prstor,

kjer so mel bar an tajšne stvari, kjer je blo napisano vietato stranieri a dirittura [jasno napisno, da je prepovedano za tujce]. Se čuje [slišati, čutiti], se čuje dost u Švici. Žena mi je povedala, da u Belgiji ni nikdar tistega čula.

... Švica je bila zelo, zelo rastični so bli.

[Ma kje ste to čutili?]

Povsod, povsod se je čutlo. Saj so mel tud volitve prot nam. Votacioni contro gli emigranti [Volitve proti emigrantom]. Švarcenbah [Schwarzenbach] se je klicu politični te ...¹⁰ Ja so ble nekatere občine, ki so bli grobi. Tud občine, kr sem jaz delu, so bli grobi za proč izgnat, ne. Ma potem skupaj vsi niso bli zmagal, ne. V Švici se čuje [občutiti superiornost, rasizem itd.] povsod. Zak Švicarji se čujejo superiori, ne, Zak kr poreče, da je Švicar, že misli, da je vč, ne. Alora [torej], tam na delu so govorli an ta pred tabo an tebe an vse: 'proč stranieri [tujci].' Sem šu u gostilno, so govorli: 'proč stranieri.' An sem vzel časopis, je blo pisano proč stranieri. Si odpru televizijo, je blo proč stranieri. An tiste ... nagaja an tiste, ne. Ni, ni ... An če maš dober zaslužek, ti dajo fastidio [nadlega]. Saj zarad tega sem ratu di sinistra [levičar], ku se poreče po slovensko. Sem hodu gledat, zak je puno stvari, ne. Zak če greš po pot an da ne boš gledu an da ne pomisleš, ne boš vidu nč. An če pomisleš, boš pa vidu.

Marijeva »preobrazba« v »levičarja« nam kaže, kako lahko občuteni »(ne)moč«, podrejenost, izključevanje itd. (pre)oblikujejo identitete posameznikov. Mario je brez dvoma na svoji poti, če uporabim njegove besede, veliko gledal, mislil in videl:

An so bli, so bli drame za ljudi. Zak so bli u Švici, so bli delavci, kr so delal samo sezono, ne. Po 8, 9 mescev na leto. Samo u Švici je blo 151.000 italjanskih stadžonalov [sezonski delavci]. An tistim je blo ostro prepovedano met gor družino, ženo, otroke an vse an so mogli bit sami gor. An tle so ujetniki u ječah, se okupavajo [obremenjevati se], al majo i diritti della persona, se sono rispeti come persone [osebne pravice, če so spoštovani kot osebe]. Ma [toda] tekrat ni nobenga brigalo, al majo žene, al majo družine. Puno [veliko] ljudi so gor vozil otroke, so jih držal po 7, 8 mesecev zaprte ta u stanovanju. Če so bli dobil kakšnega brez permesa [dovoljenje], so bli šli čez mejo nazaj.

... Ni socialna tud Švica, zak Švica se govori, je bogata država, je bogata Švica, je bogata. Ma [toda] ljudje, te kr je bogat, je bogat an te kr ni bogat, ga malo briga, če je bogata Švica. Gor za zavarovanja, za bolezen, za tiste je bil zavarovan samo tist, kr je delu, ne. Ma če je mou ženo, da je zbolela an otroke, je moru pa zava-

¹⁰ Švicarske konservativne sile so izvedle več akcij, da bi radikalno zmanjšale število tujcev v državi. Uspeh tako imenovanega »referenduma Schwarzenbach«, ki se je izvajal oktobra 1974, bi v primeru uspeha imel katastrofalne posledice za emigrante iz Videmske pokrajine in v tem okviru tudi za Beneške Slovence, saj je živel v Švici po podatkih ISTAT v tem času 32.000 emigrantov iz Furlanije - Julijske krajine. Referendum je v veliki meri vplival na zahteve emigrantskih organizacij iz Furlanije - Julijske krajine, ki so bile naslovljene na vse instance političnega odločanja v deželi, naj vendar sprožijo ustrezne korake in to ne samo v korist razrešitve zapleta, ki bi nastal po izvedbi referenduma, ampak predvsem za ustvarjanje potrebnega števila delovnih mest na deželni ravni (Komac, 1990, 167-168).

rovanje, bulezen an tiste privatno on plačevat, ne ... An tud kar se tiče invalidita [invalidnost]. Jaz u 12 letih nisem poznal nikdar človeka, da bi bil invalid gor u Švicer. Umrješ, ma nisi invalid!

[Kej, umrješ ma ...?]

Umrješ, ma nis invalid.

[Kako mislte to?]

Hej, zak, non ti fanno invalidita, non ti riconoscono. Muori, ma non ti fanno invalido [ti ne dajo invalidnosti, ti jo ne priznajo. Umrješ, toda ti ne dajo invalidnosti]. Je tle brat od žene od mojga brata, kako se poreče kunjado [svak], su mu presadil srce, je mel 37 let, ja. Trapianto del cuore [presaditev srca], 6 mescev potem je moru iti v tovarno delat, ne. Eno leto an potle je umru. Ma ni bil invalid. Ma Švica je bogata, je malo brigalo njega.¹¹

Toda kritičen ni samo do države gostiteljice; brez dlake na jeziku zna biti tudi pri vrednotenju matične države in njenega odnosa do migrantov ter migracije nasploh:

... Zak takrat politične stranke tle u Italiji je bla krščanska demokracija an se niso hvalil, ku kajšna svoboda je, vsak lahko gre, vsak lahko gre, ne. Ma [toda] niso bli sledjeni potle [emigrantje], ne ..., ne od governa [parlament] ne od vlade ne od sindikatu ne od cerkve ne od nobenga družga ne. Smo bli zapuščeni, ne. Ja, oštja [hudiča], da so šli ven in da so pošiljal sude domu.

Moč države v obvladovanju oziroma kontroliranju migracijskih tokov, ki je nikakor ne sprejema ravnodušno in »hladno«, izrazi v svoji pripovedi večkrat:

So bli prou vlade, kr so naredile te ... kontrate [pogodbe]. Iz Italije gor 100.000 ljudi u minere [rudniki v Belgiji] an vsakemu narest tri leta noter an za lon ti dam od vsakega delvca 300 kil premoga, ne.

Mario je pošiljal denar iz Švice domov na pošto in, kot pravi, če so ga starši potrebovali, so ga tudi rabili:

Ja, bem [no], če so ga nucali, so vzel an oni, saj se je morlo pomat tud domou. Ja, sevede, za dauke plačevat an takšne reči. Zak [ker] tej čas, zak tiste leta ni blo še penzije. Niso mel stari ljudje penzije an tistih reči, ni blo denarja.

Tako je bilo vse dokler se ni poročil. Po poroki sta z ženo začela varčevati denar v Švici. Žena, ki jo je poznal že iz mladosti (rojena in pred izselitvijo je živela v sosednji vasi), je s 16 leti odšla za »diklo« v Rim in leta 1959 si je v Belgiji našla zaposlitev kot hišna pomočnica:

... Ja, ona je bla u Belgiji, jez sem bil u Švici an eno leto smo se srečal. An potem smo si eno malo cajta, mislim eno leto, pisal lettere [pisma], tako se je pisalo, ni blo telefoninov [mobilni telefoni], ha, ha. Potem me je ona vabila u Belgijo, da mi ona dobi an prstor u Belgiji. Ma [toda] mi nišlo za iti u Belgijo. Potem je

¹¹ Teh vsebin so se včasih dotaknili tudi prispevki iz časopisa Matajur: »Švicarji so vljudni, prav kortezni, toda pri njih je treba trdno delati in vse stisnejo iz človeka, vse moči, tako da je plača pri njih trdno zaslužena« (Anon., 1960a, 1).

pršla ona u Švico. Je delala potle ... Zak kr je pršla iz Beldže, je že znala govorit francosko, ne ...

Leta 1964 se je preselila v Švico, leto dni kasneje sta se poročila in dobila hčerko. Prvo leto je delala kot natakaraica, nato se je zaposlila v tovarni, kjer je delal mož Mario. V Beneško Slovenijo so prihajali na obisk enkrat letno poleti za dva ali tri tedne:

Kr so starši živi, je ena stvar, ko starši umrjejo, je druga stvar. Zak [ker] kr so bli moji starši živi, smo zmeram govoril, 'grem domov.' Kr so starši umrli, 'grem gor h Luigiju [brat, ki je ostal v hiši], ha, ha. Ne greš več domov, zak je druga družina.

V Švici, kot razlaga Mario, se ni družil samo z znanci in prijatelji iz nadiških dolin, ampak je imel veliko prijateljev tudi med priseljenci iz drugih delov Italije, drugih držav ter med »domačini«, Švicarji. Teden dni pred enim najinim pogovorom so na obisk k Mariu prišli prijatelji, živeči v Švici. In takih obiskov, kot zagotavlja, je vedo dovolj:

Zak [ker] jaz, odkar smo pršli, sedaj je 29 let kar smo pršli iz Švice, ne. Ma [toda] ta u 29 let, kar smo pršli, jaz sem meu že prjatelje tuki, kr so pršli obiskat. Italjane, Bergamaske [iz Bergama], Španjole, Francoze, Taljane ... Ja tiste sem mel tud prijatelje, ne.

V vasi Orbe, kjer je Mario nekaj let živel, so bili postavljeni temelji *Društva slovenskih izseljencev Beneške Slovenije/Associazione emigranti Sloveni Friuli - Venezia Giulia*. Ko je živel v Orbah, pravi, da društvo še ni bilo tako razvito, ob drugi priložnosti pa pravi, da je v času ustanovitve društva živel že v drugemu mestu, bil je »sveže« poročen in tako »se ni brigal za te stvari«.

Mario v Švici ni (so)deloval v izseljenskih ali kakor koli orientiranih društvih. Kot pravi, tudi »ni blo dovoljeno veliko se mešat v tiste stvari«. S tem misli predvsem na politiko:

So bli gor iz Regio Emilie gor, caro mio [dragi moj], so ble volitve tle u Italiji, politične, an so pršli gor z propagando, veš, eni Italjani. An so mel tu manifeste za komunizem an pa takšne reči. An se jih je poskrivš nosilo. Če so te bli ušafal [najiti], da si za komunizem al za kakšno propagando, si bil šu čez mejo.

Mario večkrat v svoji pripovedi poudari, da je bilo treba le delat »in konec«. Delo v svoji pripovedi večkrat izpostavi kot polje razlikovanja med tujci in domačini ter kot neke vrste »orodje« moči in nadrejenosti države ter »domačinov«:

Največkrat se je dogajalo, da če je Švicar prašu eno stvar, al pa aumento di paga [povišanje plače], da mu poviša plačo, ne. Če ga je tuste prašu, je diskutiru z njim, če je stranier [tujec] prašu, je djau: 'Če ti ni dobro pa beš,' ne. So te bolj lahko likvidal [likvidirati], ne. Nis mel velikih diritov [pravice].

... Emigrant navadno so hvalil, 'se stoji dobro u Švici,' so hvalil, da se stoji dobro u Švici, so hvalil, da se stoji dobro povsod, ne. Zak [ker] navadno, kar je blo emigrantov, so bli vsi mladi an zdrav, ne. Niso ku delal. Niso nikdar probal bit ne star ne buni [bolan], ja, večina. Če se je delalo puno [veliko], se je služilo, se je tud lahko dobro živelo, ne. Ma [toda] se je moralo delat, tako, ne. Zak tle noter sada, jaz zadnja leta, kr sem pravu, kr sem delu tle po 6 let nazaj, smo delal 8 ur, kajšen

mesec pred počitnicami tako, 'bomo delal 9 ur en mesec,' ja. Vse je, vse je dobro dodrnjalo. Gor smo delal 9 ur ponavad, jez sem poznu, so ble deklleta tle z Italije, od Modene an tako so ble tri sestre. So delal po 9 ur na dan, ne, po 9 ur na dan, pa so naredle strordinarie [nadure] po 100 ur na mesec še, ne. Ma so delale po 300 ur na mesec. Alora [torej], da se ukup avto an da se kup vse, sigurno, ma se kup po vse rodi [povsod], če boš delu po 300 ur na mesec.

Leta 1972, po več kot 12 letih bivanja v Švici, se je Mario z ženo in s hčerko preselil v Italijo. Natančneje rečeno, to ni bila vrnitev v Italijo, ampak:

... Kot sem že reku, nismo nikdar ostal gor za zmeraj. Ampak, če je blo za prit iz Švice u Milan al pa u Torin, nisem bil pršu. Sem pršu, zak [ker] ko pridem domu, ko bom gor, zak grem u Milan al pa u Torin, sem lih deleč od doma, ne. Ja, ni da boš pršu domou u domač kraj, ne. Domač kraj an najgrš če je, je najlepš, ki se rodi, ne.

Leta 1972 je namreč Marijeva hči dopolnila 7 let in nastopil je čas, da gre v šolo:

... Tekrat, tekrat smo začel miselt, al začne gor šolo al je tist čas za iti, da bo tle u Italiji hodila u šolo. An tekrat smo pršli dol.

Iz Švice so se pripeljali s tovornjakom in od dežele Furlanije so dobili 150.000 lir pomoči za selitev,¹² kar je bilo takrat, kot pravi Mario, mesečna plača.

Sprva so našli stanovanje v Špetru, kjer so živeli dva ali tri mesece. Nato so dobili občinsko stanovanje v Hlodiču, kjer je Marijeva žena dobila zaposlitev kot čistilka v občinski šoli in na občini. Mario ni takoj dobil dela; po približno mesecu dni se je zaposlil v Manzanu, kjer je delal do leta 1985.

¹² Leta 1970 je bil po predlogu Komunistične partije Italije in Socialistične stranke delavske enotnosti sprejet zakonski osnutek, ki se je glasil: »Ustanovitev deželnega sosveta za izseljenstvo in ukrepi v prid izseljenkim delavcem in njihovim družinam« (Anon., 1970, 2). Predloženi zakon je predvideval tudi vrsto ukrepov, ki naj bi olajšali vrnitev izseljencev, med drugim tudi podpore za gradnjo in popravilo stanovanj, šolanje otrok izseljencev itd. Tako je bilo na primer za leto 1971 predvidenih 75 milijonov lir za podporo povratnikov (Anon., 1971, 1). Februarja 1972 je časopis Matajur pisal, da se je od uveljavitve zakona (se pravi v približno letu in pol) vrnilo v Furlanijo - Julijsko krajino 808 delavcev s 1778 družinskimi člani; tako je v tem času 2586 oseb izkoristilo deželne ugodnosti na podlagi omenjenega zakona. V ta namen je dežela porabila skoraj 169 milijonov lir, poleg tega pa so obstajale še druge oblike pomoči, kot so bila letovanja izseljenkih otrok, štipendije za šolanje, izdatki za (pre)kvalifikacije itd. Toda problemi povratnikov s tem zakonom nikakor niso bili v celoti rešeni, kakor nadaljuje anonimni pisec omenjenega članka: »Kakor lepo in vzpodbudno govorijo podatki in denarne vsote, ki smo jih navedli zgoraj, pa se ob vsem tem vendar zastavlja drugo, nič manj pomembno vprašanje: ali so oblasti pri nas tudi storile vse, da so emigranti, ki so se vrnili, dobili doma tudi ustrezna delovna mesta? Kajti vse kakor ni dovolj samo privabiti domov naše delavce iz tujine, jim na podlagi deželnega zakona povrniti potne stroške in priložiti še kake drobtine, temveč je predvsem važno in pomembni najti za njih doma delovna mesta in jih zaposliti. To pa je seveda drugo, težje in pomembnejše vprašanje. Zato se lahko upravičeno sprašujemo, ali so to tudi storile oblasti pri nas, tako deželna kot naša pokrajina? Če ne bodo izpolnjeni tudi ti, osnovni pogoji za vrnitev naših delavcev iz tujine, potem so zaman vsi deželni zakoni o pospešitvi imigracije, kajti v tem primeru lahko rečemo samo to, da so ti zakoni pesek v oči javnemu mnenju in zavesa, za katero se skriva naša temeljna težava in problem: delo doma za domače delovne roke« (Anon., 1972, 1).

O nakupu ali gradnji hiše niso razmišljali, saj iz Švice niso prinesli dovolj denarja. Kmalu po potresu leta 1976 so od države dobili ponujeno pomoč za gradnjo nove hiše in prvič začeli razmišljati, da bi »šli na svoje«. Trideset milijonov lir državne pomoči je bilo dovolj za začetek nove gradnje v Selcah, ki jih je na koncu stala 120 milijonov lir.

Kljub temu da so se v Švici na vsakem koraku čutili tujce, kot poudarja Mario, prihod iz tujine ni bil »brez posledic«:

... So bli problemi, zak smo se preveč prvadli gor, ne. An tle je drug sistem, ne. Moja žena je eno leto časa jokala. Zak u Švici so problemi z nim krajem an tle so pa z drugim krajem. Kajšen poreče u Švici, 'jutri ob 10. ur pridem tle.' Ti moraš štet, da jutri ob 10. pride at [tja], ne. Če ti kajšen reče, 'jutri ob peti ti prpeljem televizijo,' moraš štet, da ob 5. ti prpelje televizijo. Kr smo pršli u Italijo, smo si kupil hladnik [hladilnik], recimo tako, ne. An poreče, 'jutri ti ga prpeljem.' An potle jutre, pojutrnem an potle tri dni an ga ne prpelje, ne. Tisto mi je dalo velik fastidio [motiti, nadlegovati] ud prvič, ne. Se ne more štet tako na besedo. Ja, seveda tle je blo lažje, zak ljudi smo poznal an jezik po naše. Se čuješ doma, ne ...

Po vrnitvi je kmalu zelo aktivno in resno pristopil k Kulturnemu društvu Rečan in k Beneškem gledališču, kjer nastopa še danes. Trenj oziroma pritiskov nad Beneškimi Slovenci, ki so takrat kazali v nadiških dolinah in nasploh v Beneški Sloveniji, v svoji pripovedi ne omenja prav pogosto. Prav tako ob njih ne dviga posebej glasu, čeprav ne ostaja vedno povsem tiho:

So ble tle leta odzad, recimo 25 let pred, če si pršu an so te subit klasifikal [takoj klasificirati], da si za slovenščino, da si komunist. Zak slovenščina za tiste, kr so delal propagando, bit Slovenj ni pomenilo samo bit Slovenj, je pomenilo bit komunist, so mešal, ne. Za motit ljudi. Alora [torej], so te subit klasifikal, ti si s tistem krajem, ti si z tistem krajem ...

In kot sam izrazi v pripovedi, mu je prav izseljenska izkušnja vlila nekaj »olja« pri razumevanju in odkrivanju lastne etnične identitete:

Ma [toda] leta odzad so bli veliki tensioni [napetosti] tukej, al smo Slovenci, al nismo Slovenci ... Ma jaz sem zmeri govoril, kr smo bli tako u tujini, kjer če naj je u Australiji, u Kanadi, u Nemčiji, u Švici an pousod. An tisti kr nismo govoril, da nismo Slovenci, ne, če si bil šu ta po mesti an če si bil slišu pet 'o sole mio' tu u gostilni an ta u ta drugi, če si bil slišu pet 'Sladko vince piti', sem siguren, da je bil šu [iti], kjer so pel 'Sladko vince piti', ne. Te vleče samo. An Jugoslovani so bli gor še, Hrvati an tako, kr se nismo še lahko dobro razumel. Si bil pred, da je kajšen pršu, da je eno malo potegnu, govoru an tiste. Sm bil rajš Hrvata al pa Srbjana ušafu [srečati] ku pa Napolitana, ne. Ha, ha ...

Kljub temu da svojih »švicarskih let« ne opisuje z najbolj sladkimi besedami in da je Švica (»in vse kar sodi zraven«) v njegovi pripovedi povečini neprijazno predstavljena, ga je življenje še nekajkrat – sicer za krajši čas – (za)peljalo na pot »spomina in prijateljstev«:

Za 6 mesecev sem šu že nazaj gor.

[Ma [toda] kej ste šu gor? Obiskat prijatelje?]

Obiskat prijatelje, potle [potem] moj brat je bil takrat gor poročen. Me je skrbelo preveč, me je skrbelo. Za 6 mesecu smo šli že nazaj gor. 6 mesecev potle ušafaš [srečati] lih tiste ljudi, ne. Prijatelje an vse. Alora sem šu za ene dve let nazaj an potle sem šu za enih 10 let an u trejče, kr sem šu, sem djau, 'an če ne pridem več,' ne. Potle sem šu, more bit že 12 let an je vse spremenjeno, ne. Kr je bla trgovina je druga stvar, kr je bil albergo [hotel] je za ... Sem hodil cel popodan po vas an samo barbier [brivec, frizer], tist kr striže, samo enga človeka sem srejšu, da me je poznu, ha, ha. An sem djau, 'me ne briga vč.' ne. Ja, potem ko ni več ljudi an kr ne pozneš več ljudi, je blo neznano, ne.

Iz Švice tudi ne dobiva pokojnine, saj je raje vzal ves denar naenkrat, v enem »kosu«. Vzroki, kot pravi, niso bili načelne narave. Kot je namreč izračunal, bi moral živeti do 85. leta, da bi mu izplačali ves denar, ki ga je sicer dobil izplačanega hkrati. In kot (pogosto) v šali pravi, ni mogoče, da bo dočakal to starost.

(No, da le ne bomo končali s kakršno koli mislijo na smrt.) Mario je na svoji poti, če ponovno uporabim njegove besede, brez dvoma veliko gledal, mislil in videl. In če ne bi šel na pot, kot sam pravi, mogoče ne bi ne gledal, ne mislil in ne videl:

Doma, kr smo bli mladi, nismo šli vn z vasi an te niso učil, ku molit. Ku moja sestra, kr šele mol: 'An bod brdak [dober] an bod pošten.' An ti niso družga pravli an potle si šu po svetu an potle [potem], če si meu vse pravice za protestirat, nis protestiru, zak si bil timid [boječ]. Potle se moraš, ki naučit, ne. Al na slabo al na dobro. Dipende [odvisno], ku eno pot vzameš.

4. »MALI« RAZMISLEK OB ŽIVLJENJSKIH PRIPOVEDIH

Sprva se dotaknimo metode, saj je ta, kot smo omenili že v uvodu, tesno povezana z osrednjim vprašanjem besedila.

Migracijo moramo razumeti kot dejanje v času in vzrokov zanjo ne smemo iskati samo med tistimi, ki se kažejo kot neposredno pomembni oziroma odločujoči za njeno vzpostavitev (na primer kot rezultat odločanja med prednostmi in slabostmi določenih krajev). Tudi ti vzroki so namreč nekako povezani z migrantovo preteklostjo in prihodnostjo. Vzroke za migracijo je treba razumeti kot del celotnega migrantovega življenja – migrantove biografije. Tako jih ne moremo opredeliti samo s postavljanjem preprostih in jasnih vprašanj, kot so: »Zakaj ste se preselili?«. Boyle et al. (1998, str. 80–81) poudarjajo, da moramo sliko migracijskih odločitev zgraditi iz različnih zornih kotov, da pokažemo, kako in kje sodijo v posameznikovo življenje. Zato smo predstavili tudi velik del migrantovih biografij, ki se »neposredno« ne dotikajo samega dejanja povratka v »izvorni« kraj. Dejanja vrnitve namreč ne moremo dodobra spoznati, če nimamo vpogleda tudi v motiv(e) prvotnega odhoda, »socialno sliko« posameznika v družbi »gostiteljici«, »izvorni« družbi in še marsičesa zamožčanega. Spomnimo se Maria: Na vprašanje, zakaj so se vrnil, je odgovoril, da zato, ker je bila hčerka pred vstopom v osnovno šolo. Z ženo sta želela, da obiskuje šolo v Italiji. Toda Marijeva

pripoved o Švici nam pove, da se v državi gostiteljici ni počutil najbolje; motila ga je izključevalnost in superiornost Švicarjev, ki jo opisuje tako na dolgo in široko. In prav tako nam v delu pripovedi, ki se nanaša na izselitev v Švico, pove, da nikoli ni mislil za vedno ostati v tej državi.

Ampak bolj kot iskanje vzrokov za preselitev/vrnitev nas zanima sam družbeni kontekst povratka. Kaj ta pomeni? Gre za družbene okoliščine v različnih okoljih, ki so opredeljevale dejanje preselitve/vrnitve. Na tem mestu je jasen pogled v migrantovo biografijo še posebej potreben. Luigijeva vrnitev, ki je bila bolj »nepričakovana« in ki se zdi celo vsiljena s strani »pomembnih drugih«, je vsaj za Luigija še danes nekoliko »kontradiktorna«. Namreč, vrnil se je v državo, ki se je več let namerno izogibal in ki ji je zameril marsikaj. Tako tudi, sicer bolj med vrsticami, poudarja, da se ni posebno vživel v »izvorno« okolje: po osemnajstih letih bivanja v Italiji ima še vedno več znancev v Belgiji, moti ga »italijanska mentaliteta« in nasploh veliko stvari, povezanih s to državo, ki je ne opisuje z najlepšimi besedami. Belgijo je tudi po vrnitvi še velikokrat obiskal in jo še obišče. In konec koncev se ni nikoli prav zares vrnil: v Belgiji ima danes še sina, edinega potomca, in iz Belgije dobiva pokojnino.

Marijeva vrnitev je pomenila bolj ali manj dokončno slovo, oster rez s Švico. Čeprav se ni vrnil brez »posledic« izseljenkega okolja, Švice ni nikoli vzel za svojo. Sam, brez moje vzpodbude, mi je ure in ure pripovedoval o krivicah, ki jih je doživljal v tej »nadvse bogati« državi. Švico je po vrnitvi obiskal še trikrat, ob zadnjem obisku mu je bila, kot poudarja, že povsem tuja.

Zgodbi sta si torej različni: Mario poudarja konfrontacijo predvsem z državo in družbo »gostiteljico«, medtem ko Luigi kaže na »spor« z izvorno državo. In tudi povratek ima drugačno družbeno konotacijo. V Marijevem primeru se zdi, da je bil dolgo pričakovani, medtem ko se zdi v Luigijevem primeru, kot da bi bil vsiljen s strani »pomembnih drugih«. To nam konec koncev govorijo tudi precej drugačne okoliščine pripovedovalcev ob vrnitvi. Luigi se je vrnil v novo zgrajeno hišo (ki jo v času gradnje od leta 1981 do 1983 sploh ni prišel pogledat), ob povratku je bil finančno preskrbljen (imel je namreč pokojnino). Marijeva družina je ob vrnitvi našla zgolj začasno, zasilno stanovanje, tako njega kot ženo po vrnitvi v Italijo ni čakala zaposlitev itd.

Toda za oba pripovedovalca je bila vrnitev ne samo fizični premik, ampak tudi jasen družbeni premik. Oba sta imela v družbah »gostiteljicah« številne prijatelje, znance, družino, brate ali sestre. Beneško Slovenijo sta obiskovala bolj redko, največkrat enkrat letno. Sprememba družbenega okolja je razvidna tudi v številnih »težavah«, »nevšečnostih«, ki sta jih bila deležna ali sta jih še deležna pripovedovalca v »izvorni« družbi. Tako Mario poudarja, da so imeli ob vrnitvi težave, ker so se »preveč« privadili »na Švico«, Luigi pa pravi, da ima še danes, po skoraj dveh desetletjih bivanja v Italiji, več prijateljev v Belgiji kot »doma«.

V konvencionalnih migracijskih študijah bi bila Luigi in Mario opredeljena kot migranta povratnika. Sam se bom tej »nerodni« besedi oziroma terminu na koncu besedila raje izognil. Namreč, povratništvo hote ali nehote vsiljuje razumevanje, da je možna vrnitev na isti kraj, na isto mesto, od koder se je zgodil odhod. Če kraj razumemo

zgolj kot fizično lokacijo, je to prav gotovo možno. Če pa je kraj (tudi ali) predvsem družbena lokacija – kraj srečevanja in prepletanja (družbenih odnosov), kot temu pravi geografinja Masseyeva (1996) – je to veliko težje ali sploh nemogoče. To nam konec koncev pripovedujeta tudi Luigi in Mario.

Z besedilom, ki ga bom na tem mestu zaključil, pravzaprav nisem želel povedati prav veliko: le to, da selitve, potovanja niso nikoli le »hladna« gibanja skozi prostor, niso le fizični premiki, ki se odražajo v spremembah teritorialne distribucije, ampak so tudi družbeni premiki, ki vodijo k izostrenju mejnosti, preoblikovanju kulture, družbe, skupnosti in duhovnosti. Toda niso samo to. So tudi dejanja domišljije, kjer sta dom in cilj potovanja vedno na novo zamišljena in tako za vedno spremenjena. Je tako vrnitev (kakorkoli) mogoča?

Nadaljevanje teh razmišljanj pa pustimo za naslednjo zgodbo; za naslednje potovanje, za dolgo pot med kraji ...

... kakor jo opiše eden od pripovedovalcev, kateremu prepuščam zadnjo besedo:

Zak [ker] če greš po pot an da ne boš gledu an da ne pomisleš, ne boš vidu nč.

An če pomisleš, boš pa vidu.

LITERATURA

- Anon(imus), 1956. Prebivalstvo Nadiških dolin živi v skrajno težki mizeriji. *Matajur* 7, 19 (141): 1.
- Anon., 1958. Emigrantske rimese. *Matajur* 9, 21 (187): 2.
- Anon., 1959. Ali je to jesen. *Matajur* 10, 19 (206): 1.
- Anon., 1960a. Koliko zaslužijo letos naši emigranti? *Matajur* 11, 8 (216): 1.
- Anon., 1960b. Odpovedi naših emigrantov. *Matajur* 11, 17(225): 5.
- Anon., 1961a. Emigracija raste, vasi padajo. *Matajur* 12, 5 (235): 1.
- Anon., 1961b. Emigrantski glas. Kateri so glavni emigrantski problemi. *Matajur* 12, 5 (235): 4.
- Anon., 1970. Deželni svet Furlanije - Julijske Benečije. Ustanovitev deželnega sosveta za izseljenstvo. *Matajur* 21, 7 (432): 2.
- Anon., 1971. Seja deželne konzulte za emigracijo. Za podporo pri gradnji stanovanj in šolanju otrok emigrantov. *Matajur* 22, 7 (452): 1.
- Anon., 1972. Več kot osem sto ekonomskih emigrantov se je vrnilo domov. *Matajur* 23, 3 (471): 1.
- Anon., 1986. *Fotoalbum izseljencev iz Benečije/Fotoalbum degli emigranti della Benecia*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Boyle, P., Halfacree, K. in Vaughan, R. 1998: *Exploring Contemporary Migration*. Harlow: Longman.
- Brumen, B. 1998. *Socialni spomini, časi in identitete v vasi Sveti Peter v slovenski Istri*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo [doktorska disertacija].
- Bufon, M. 1992. *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost: obmejna in etnično mešana*

- območja v evropskih razvojnih silnicah; primer Slovencev v Furlaniji - Julijski krajini. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Cerno, G., 1968. *Aspetti geografici del fenomeno migratorio in nove comuni della cosiddetta »Slavia Friulana«*. Urbino: Facolta di Lettere e Filosofia [diplomska naloga].
- Clavora, F. 1986. Za novo oceno posledic emigracije na izvorno stvarnost. V: *Fotoalbum izseljencev iz Benečije/Fotoalbum degli emigranti della Benecia*. Trst: Založništvo tržaškega tiska: 9-15.
- Clavora, F. 1997. *Od duoma... ..do čarnega pakla*. Premariacco: Slovenci po svetu/Unione Emigranti Sloveni del Friuli - Venezia Giulia.
- Clavora, F. in Ruttar, R. 1985. *Sloveni ed emigrazione. Il caso delle valli del Natisone*. Cividale del Friuli: Zveza Beneških izseljencev.
- Clavora, F. in Ruttar, R. 1993. *The community without a name. Zveza Slovenskih Izseljencev Furlanije - Julijske krajine/Unione Emigranti Sloveni del Friuli - Venezia Giulia*: Premariacco - Udine.
- Firmani, R. 1996. *La minera e gli uomini*. Liege: Slovenci po svetu/Unione Emigranti Sloveni del Friuli - Venezia Giulia.
- Gmelch, 1980. Return Migrants. *Cultural Anthropology*.
- Harstrup, K. and Olwig Fog, K. 1997. Introduction. V: Harstrup, K. in Olwig Fog, K. (ur.): *Siting Culture. The Shifting Anthropological Object*. London and New York: Routledge: 1-14.
- Jackson, J. A. 1969. *Migration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kalc, A. 1994. Smernice preučevanja izseljenstva v slovenskem zamejstvu v Italiji in slovensko izseljevanje iz zamejskega prostora v delih italijanskih avtorjev. *Dve domovini/Two Homelands*, 5: 151-178.
- Komac, M. 1990. *Politična kultura, Narodnostna identiteta, migracijski procesi in etnorazvoj. Protislovja narodnostnega razvoja Slovencev v Videmski pokrajini*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo [doktorska disertacija].
- Lawson, V. 2000. Arguments Within Geographies of Movement: the Theoretical Potential of Migrants' Stories. *Progress in Human Geography* 24. 173-189.
- Lukšič - Hacin, M. 2002. Povratniki kot del migracijskega kroga. *Dve domovini/Two Homelands*, 15: 179-193.
- Massey, D. 1996 [1991]. A Global Sense of Place. V: Daniels, S. in Lee, R. (ur.): *Exploring Human Geography*. London, New York, Sydney, Auckland: Arnold: 237-245.
- Merku, P. 1999. *Slovenska imena v Italiji: priročnik/Toponimi sloveni in Italia: manuale*. Trst: Mladika.
- Musoni, F. 1978 [1912]. Gli Abitanti. V: Slovenski Raziskovalni Inštitut (ur.): *La Slavia Italiana nella »Guida delle Prealpi Giulie« di Olnito Marinelli*. Atesa editrice: 106-211 [ponatis izbranih poglavij iz knjige prvič izdane leta 1912].
- Ravnik, M. 1996. *Bratje, sestre, strniči, zermani: družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri*. Ljubljana, Koper: ZRC SAZU, Lipa.
- Stranj, P. 1999. Slovensko prebivalstvo Furlanije - Julijske krajine v družbeni in zgo-

dovinski perspektivi. Trst: SLORI, Narodna in študijska knjižnica in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze.

Žitnik, J. 2002. Literarno povratništvo in meje narodne književnosti. *Dve domovini/Two Homelands*, 15: 163–178.

SUMMARY

A "SMALL" CONTRIBUTION TO QUESTIONS OF "RETURNHOOD": TWO LIFE NARRATIVES OF MIGRANTS - RETURNEES FROM VENETO (BENEŠKA SLOVENIJA) - JOURNEYS WITH NO RETURN?

Jernej Mlekuž

The text has two not too ambitious aims.

With the help of an analysis of concrete migration situations and contexts expressed in life narratives of two international migrants - returnees from (the river Nadiža) Venetian Slovenia (the western brink of Slovene ethnic territory in the north-east of Italy) the text attempts to answer or better say enlighten the question to how much is the physical moving (returning) as well a social movement (returning). It seems that the text does not dissect and analyse too detailed the life stories; it rather leaves that to the interpretations of the readers.

Beside searching for answers to the mentioned question the text is (as well or above all) an authentic and a "unique" "document" of the after war history of (re)migration processes, capitalist development, social excluding etc. as well of the Venetian Slovenia as of the "capitalist" Europe. Migrancy as a sum of migrant's subjectivities formed through their experiences of numerous and contrastive places has, as says the geographer Lawson (2000, 186), analytical power. The narratives of migrants on oppositional experiences of migration and other co-dependent phenomena and processes in the course of migration have a theoretical power that exceeds the uniqueness of individual narratives or stories. The ambivalence of the narrative places on the surface the contradictoriness of migration, capitalist development, inequality and exclusion etc. of which only those from the margins can speak.

The text also mentions the method as the method is linked up tightly with the objectives of the text. Namely, we must understand migration as an act in time; we must not look for causes for it only among those that present themselves as directly significant or deciding for its establishing (for example as a result of deciding between advantages and disadvantages of defined places). Those causes as well are in some way connected with the migrant's past and future. The causes for migration should be understood as part of the entire migrant's life - migrants' biography. That is why the text presents a large part of migrants' biographies, which do not mention "directly" the very act of returning to the "source" place. We cannot perceive properly the act of returning if we have not the insight into the motive(s) of the initial departure, of the "social image" of the individual in the "host" society, the "source" society, and of many a thing concealed. Thus, for example to the question why they have returned, Mario replied that because his daughter was to enter primary school. He and his wife wanted her to visit school in Italy. However, Mario's

narrative about Switzerland tells us he did not feel too good in the host country; he was troubled by the exclusionism and superiority of the Swiss, which he describes extensively. Just as well, he tells us in the part of his narrative, which refers to Switzerland that he never intended to stay permanently in that country.

However, more than searching for causes for migration/return the stress is in the text on the social context of the return. What does that mean? It is about social circumstances in different environments, which defined the act of migration/return. At this point, a fair sight into the migrant's biography is extra profitable. Luigi's return, which was "unexpected" and which seems even imposed from the side of the "important others" is at least for Luigi even today somewhat "contradictory". Namely, he returned to a country, which he avoided deliberately for several years, and which he resented many a thing. Thus, more between lines, Luigi emphasises that he did not become particularly accustomed to the "original" environment: after eighteen years of living in Italy, he still has more acquaintances in Belgium; he is inconvenient with "Italian mentality" and with many things in general, connected with this state, which he does not describe with pretty words. After his return, he visited Belgium several times and still does so. In addition, he never actually returned: his son is in Belgium, his sole descendant, and from Belgium, he is receiving his pension. Mario's return meant on the other hand a final parting, a rigid cut with Switzerland. Although Mario did not return without "consequences" of the emigrant environment, he never took Switzerland for his own. Spontaneously, with no external initiative, he spoke for hours and hours about the injustice, he experienced in that "excessively rich" country.

Any quick (and superficial) glance at the text reveals that the two narratives are different: Mario accentuates the confrontation mainly with the state and the "host" society (Switzerland) while Luigi points out the "conflict" with the original country (Italy). In addition, the return too has a different social connotation. In Mario's case it seems it has for long been expected while in Luigi's case the return seems to have been imposed from the side of "important others".

The life narratives of Mario and Luigi tell us that migrations, journeys are not merely "cold" (unconcerned) movements through space, that they are not only physical motions that lead to sensitising of boundaries, transformation of culture, society, community and spirituality. They are as well acts of imagination where the home and the aim of the journey are constantly being newly conceived and thus forever changed. Is thus returning (howsoever) possible?

Jernej Mlekuž, geographer, ethnologist and cultural anthropologist, Inštitut za slovensko izse-ljenstvo ZRC SAZU in Ljubljana.